

DEČJI BRAKOVI U SRBIJI

Analiza stanja
i preporuke

DEČJI
BRAKOVI
U

SRBIJI Analiza stanja
i preporuke

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

347.622-053.6(497.11)

АЛЕКСИЋ, Милан, 1983-

Деџи бракови у Србији : анализа стања и препоруке / [аутор Милан Алексић ; сараднице Јелена Хрњак, Лидија Ђорђевић, Санја Кандић]. - Београд : Фондација Ана и Владе Дивац, 2015 (Београд : Proof). - 72 стр. : граф. прикази, табеле ; 23 cm

Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 70-72.

ISBN 978-86-918455-1-3

а) Малолетнички брак - Србија

COBISS.SR-ID 220598540

Canada

DEČJI BRAKOVI U SRBIJI
Analiza stanja i preporuke

Urednica: Ivona Gvozdrenović

Autor: Milan Aleksić, NVO Atina

Saradnice: Jelena Hrnjak, NVO Atina
Lidija Đorđević, NVO Atina
Sanja Kandić, NVO Atina

Korektura i lektura: Svetlana Ljuboja

Izdavač: Fondacija Ana i Vlade Divac

Tiraž: 500 primeraka

Štampa: PROOF, Zaplanjska 86, 11000 Beograd

Dizajn: Шкарт скок

ISBN 978-86-918455-1-3

Ova publikacija nastala je u okviru projekta "STOP dečjim brakovima u Srbiji", koji sprovodi Fondacija Ana i Vlade Divac, a koji finansira Ambasada Kanade u Republici Srbiji.

Štampanja ove publikacije pomogla je Ambasada Kanade u Republici Srbiji. Sadržaj publikacije je isključivo odgovornost Fondacije Ana i Vlade Divac i ne predstavlja nužno stavove Ambasade Kanade.

Uvodna reč

Dečji brakovi predstavljaju problematičnu praksu u okviru koje dete prisilno stupa u bračnu zajednicu sa drugim detetom ili sa odraslom osobom. Ova pojava karakteristična je za razne zajednice u mnogim zemljama, ali, po pravilu, prevashodno pogađa devojčice. Iako je u Srbiji ova praksa prisutna u manjoj meri nego u nekim drugim sredinama, iako je ona zabranjena i kažnjiva, nažalost, još uvek postoje hiljade dece koja, na godišnjem nivou, stupaju u dečje brakove. U Srbiji je ovaj problem posebno izražen unutar romske zajednice.

Decenijama unazad beleže se pokušaji da se i na međunarodnom, ali i na nacionalnim nivoima ovoj praksi stane na put. S tim u vezi donet je niz dokumenata, konvencija i deklaracija, kao i zakona i nacionalnih strategija koje bi trebalo da suzbiju pojavu dečjih brakova. Osnovane su i mnoge ustanove kojima je zadatak da zaštite prava deteta, te da se pobrinu za onu decu koja su stupila u brak, odnosno koja su u riziku od dečjeg braka. Iako su ovi pokušaji dali određene rezultate, čini se da smo još uvek daleko od potpunog iskorenjivanja ove prakse.

Ogromne su i teške posledice koje dečji brakovi ostavljaju na decu koja stupe u njega. Od hroničnog siromaštva i nepismenosti, preko ranog roditeljstva do potpune besperspektivnosti za ikakav lični razvoj, ova praksa potpuno opredmećuje decu i osuđuje ih da do kraja žive na mučan i besmislen način. Ovo se dešava svuda gde postoje dečji brakovi, dešava se i sada, među nama, u Srbiji. Da bi se zaštitila prava deteta i omogućilo valjano detinjstvo svojoj deci, a posebno onoj iz ranjivih grupa, u Srbiji u prvom redu Romima, neophodno je da nadležne institucije uvek i bez odlaganja reaguju na pojavu dečjeg braka i

nađu način da to dete zaštite. Nijedna tradicija ne može da se opravda ako je njom ugrožen život deteta, i zato je potrebno osmisliti dobre i održive programe za zajednice unutar kojih je ova praksa raširena, kako bi sama zajednica uvidela štetnost prakse i uključila se u njeno suzbijanje, a svako dete oslobodilo straha da je patnja njegova jedina izvesna budućnost.

Da bismo rešili problem dečjih brakova i stali na put ovom teškom kršenju ljudskih, odnosno dečjih prava, moramo da sarađujemo svi zajedno. Mi verujemo u društvo u kojem svaka devojčica i svaki dečak imaju bezbrižno detinjstvo i mogućnost da se školuju i razvijaju svoje potencijale. Želeli smo da ova studija bude korak bliže tom cilju i zahvaljujemo svima koji su učestvovali u njenoj izradi.

Fondacija Ana i Vlade Divac i NVO Atina

Sadržaj

1. Uvod – Zašto je potrebno baviti se ovom temom?.....	8
2. Problematizacija pojma.....	16
2.1. <i>Definicija.....</i>	<i>17</i>
2.2. <i>Opseg.....</i>	<i>21</i>
2.3. <i>Uzroci.....</i>	<i>24</i>
2.4. <i>Posledice dečjih brakova po decu.....</i>	<i>28</i>
3. Globalni odgovor – međunarodni akti i institucije.....	32
3.1. <i>Konvencije i drugi povezani dokumenti.....</i>	<i>33</i>
3.2. <i>Institucije i organizacije.....</i>	<i>37</i>
4. Dečji brakovi u Srbiji.....	38
4.1. <i>Prethodna iskustva.....</i>	<i>39</i>
4.2. <i>Opis sadašnjeg stanja.....</i>	<i>40</i>
4.3. <i>Lokalni normativni i institucionalni okvir.....</i>	<i>42</i>
● 4.3.1. <i>Porodični zakon.....</i>	<i>43</i>
● 4.3.2. <i>Krivični zakonik.....</i>	<i>44</i>
● 4.3.3. <i>Zakon o zabrani diskriminacije.....</i>	<i>44</i>

● 4.3.4. <i>Strateški i povezani dokumenti</i>	45
● 4.3.5. <i>Institucije odgovorne za suzbijanje prakse</i> <i>dečjih brakova</i>	46
4.4. <i>Problematična praksa</i>	47
4.5. <i>Romi kao posebno rizična grupa</i>	50
4.6. <i>Studija slučaja: Devojčica, žrtva dečjeg braka</i> <i>i trgovine ljudima</i>	60
5. Preporuke – Kako rešiti problem?	64
5.1. <i>Specifične preporuke za Srbiju</i>	67
Izvori	70

1. ●

Uvod –
Zašto je
potrebno
baviti se
ovom temom?

Čovečanstvo je sa velikim nadama dočekalo kraj Drugog svetskog rata i zakoračilo u eru napretka u raznim oblastima svog delanja. Danas smo na pragu kolonizacije Marsa, postepenog prelaska sa fosilnih goriva na prirodno obnovljive i čiste energetske izvore, virtuelno komuniciramo u realnom vremenu i obrađujemo nesagledivu količinu podataka. U isto vreme, danas, na početku trećeg milenijuma, milioni ljudi se još uvek bore sa glađu, nemaju pristup čistoj vodi, milioni života bivaju uništeni u oružanim sukobima, milioni dece bivaju uskraćeni za detinjstvo. Nažalost, detinjstvo se ni danas za mnoge ne završava onda kada odrastu, već mnogo ranije, često i pre desete godine, i to nasilno i naglo, činom udaje i ženidbe ili stupanjem u vanbračnu zajednicu, o kojoj nemaju nikakvu predstavu i koju je neko dogovorio u njihovo ime.

Uprkos brojnim pokušajima da se ranim, to jest maloletničkim brakovima stane na put, uprkos brojnim međunarodnim dokumentima i višedecenijskim aktivnostima, zakonskim ograničenjima i oštrim sankcijama u mnogim zemljama, ovaj problem je i dalje itekako prisutan i zahteva da se njime kontinuirano i temeljno bavimo sve dok se i poslednje dete ne bude oslobodilo straha da će njegovo detinjstvo biti prekinuto na jedan ovako nasilan način. Iako je broj ranih brakova danas manji nego pre nekoliko

decenija, predviđanja govore da će 2020. godine na svetu i dalje biti čak oko 50 miliona dece (i to pre svega devojčica), koji će završiti u ranim brakovima pre svoje trinaeste godine.¹ Sve to govori koliko je ovaj problem duboko ukorenjen, koliko je teško naći prava i održiva rešenja, te da se ta rešenja ne mogu naći preko noći.

Ogromne su i teške posledice koje rani brakovi ostavljaju na živote ove dece. Potpuno se poništavaju njihova ljudska prava, njihova dečja prava, uskraćuje im se obrazovanje, narušava se njihovo zdravlje, razvoj, lične i porodične veze,² potpuno se obesmišljava i opredmećuje njihov život. Rani brakovi su generator začaranog kruga siromaštva, nepismenosti, porodičnog i društvenog nasilja. Posebno su, dakle, teške posledice koje rani brakovi ostavljaju na devojčice, jer one imaju mnogo manje izgleda nego dečaci za bilo kakav lični napredak, često ostaju na društvenim marginama, sa trajnim psihološkim posledicama i narušenim reproduktivnim zdravljem.

Razni su i različiti razlozi zbog kojih dolazi do ranih brakova, odnosno kojima se oni opravdavaju. Njihovi „branitelji“ se najčešće pozivaju na tradiciju i običajno pravo, na ekonomske uslove i potrebu da se „smanji“ siromaštvo, da se „izmire“ porodični i lični dugovi, itd. Međutim, ovde se mora reći da se rani brakovi i (pro)davanje dece ne može i ne sme opravdati apsolutno ničim. Ne može se podržavati tradicija koja je u dubokom sukobu sa poštovanjem i uživanjem osnovnih ljudskih prava, niti se mogu zatvarati oči pred grubim kršenjem zakona zato što tako, navodno, nalaže običajno pravo neke zajednice. Niti jedna zajednica ne može da se poziva ni na kakvu tradiciju, ukoliko je njena konsekvenca posredno ili neposredno uništenje dečjeg života.

Brak može biti sklopljen jedino onda kada oni koji u njega stupaju to čine slobodno, svojevolejno i svesno. Teško da bi se moglo reći da to važi za one koji u brak stupaju pre svoje 18-te godine,³ a gotovo nikako za one kojima je brak ugovorio neko drugi. Zato bi u zakonodavstvima, a onda i u prak-

¹ *Making Early Marriages in Roma Communities a Global Concern*, European Roma and Travellers Forum&Romani Women Informal Platform „Phenjalipe“, 2013, str. 7.

² *A Theory of Change on Child Marriages*, Girls Not Brides, str. 5.

³ *A Theory of Change...*, o.c., str. 5.

sama svih država, trebalo osigurati da se brak smatra važećim samo onda kada postoji saglasnost volja, i bez izuzetka kažnjavati vinovnike dečjih ili ranih brakova, odnosno one koji žive s decom u vanbračnim zajednicama. Dok god bude postojala selektivna primena zakona i sankcija (jer je, dakle, u većini zemalja ovo delo kažnjivo), odnosno dok se bude „tolerisalo“ ovakvo običajno pravo, problem ranih brakova ni izbliza neće moći da se reši.

Dosadašnji pokušaji da se globalno odgovori na ovaj problem nisu bili u potpunosti uspešni. Da bi strategija rešavanja ovog pitanja dala očekivane rezultate, mora se promeniti i pristup, odnosno on se mora „lokalizovati“: neophodno je raditi sa zajednicama i pojedincima, sa decom i njihovim najbližim okruženjem. I devojkama i dečacima moraju se ponuditi mogućnosti koje nadilaze njihove tradicionalne uloge.⁴ Samo se tada mogu očekivati trajnija rešenja. Dalje, o problemu ranih brakova mora se stalno govoriti, na njega se stalno mora podsećati, on se ne sme ignorisati. Deklarativno zalaganje ne znači ništa ako ga ne prati i određena akcija; ljudska zajednica danas više nego ikad mora da se pobrine da svi njeni članovi uživaju ista prava i dele mogućnost za izgradnju boljeg sveta.

Republika Srbija ratifikovala je više međunarodnih dokumenata, a i sama je pristupila donošenju zakonskih i drugih akata kojima je posredno ili neposredno pokušala da suzbije i sankcioniše praksu dečjih brakova. Najbitniji među međunarodnim aktima donetim od strane UN ili njenih agencija koji se odnose na Srbiju, koje je Srbija ratifikovala, odnosno donela zakone/uredbe o njihovoj ratifikaciji su sledeći: *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i slobodama* (prilikom donošenja, Jugoslavija je bila uzdržana); *Rezolucija GS UN 843*; *Dopunska konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu* (ratifikovana 1958); *Deklaracija o pravima deteta*; *Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena* (ratifikovana 1981); *Konvencija o pravima deteta* (ratifikovana 1990); *Pekinska deklaracija i platforma za akciju*; *Fakultativni protokol uz Konvenciju o*

⁴ Ibid.

pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji (ratifikovan 2002); Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, kojim se dopunjava Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (ratifikovan 2003). Akti Saveta Evrope koje je Srbija ratifikovala ili se na nju odnose su: Preporuka R(84) 4 o roditeljskim dužnostima; Okvirna konvencija za zaštitu manjina; Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (ratifikovana 2003); Rezolucija 1468 o prisilnim i dečjim brakovima. Što se tiče domaćeg zakonodavstva, Srbija je donela sledeće akte koji se odnose na oblast dečje zaštite: Ustav Republike Srbije, Porodični zakon, Krivični zakonik, kao i Zakon o zabrani diskriminacije. O najznačajnijim pobrojanim dokumentima, detaljnije ćemo govoriti kasnije.

Praksa dečjih brakova, nažalost, postoji i u Srbiji i dominantno se danas vezuje za romsku zajednicu. Iako preciznih podataka nema, broj dečjih brakova, odnosno vanbračnih zajednica sa decom koje se na godišnjem nivou zasnuju u Srbiji svakako iznosi nekoliko hiljada. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u 2011. godini procenat žena u ukupnoj populaciji koje su stupile u brak u maloletničkom periodu bio je sledeći:

Uzrast/statistička grupa (god)	U braku pre 18. godine (%)	U braku pre 15. godine (%)
45-49	18	3
40-44	17	2
35-39	17	2
30-34	7	1
25-29	7	1
20-24	8	3

Tabela 1: Procenat žena u ukupnoj populaciji u Srbiji koje su stupile u brak u maloletničkom periodu;

Izvor: Republički zavod za statistiku u publikaciji: *Žene i muškarci u Republici Srbiji, 2011.*

U istoj statističkoj analizi nalazimo i podatke o broju mladih majki, odnosno o izvesnom opadajućem trendu od 2005. do 2010. godine, koji takođe ukazuje na problematiku dečjih brakova.

Uzrast majke	2005.		2010.	
	u braku	van braka	u braku	van braka
mlađe od 15 god.	-	60	-	59
15-19 god.	2329	2899	1404	2705

Tabela 2: Broj maloletnih majki živorođene dece u Srbiji:

Izvor: Republički zavod za statistiku u publikaciji: *Žene i muškarci u Republici Srbiji, 2011.*

Imajući, dakle, u vidu da se praksa dečjih brakova u Srbiji uglavnom vezuje za Rome, može se zaključiti da veliki udeo u ovim statističkim pregledima zapravo čine žene iz te zajednice. Sledeća tabela, sačinjena na osnovu podataka UNICEF-a, MICS 4, kao i Republičkog zavoda za statistiku (2011), o tome govori još sadržajnije i pokazuje da se ovaj problem ni najmanje ne sme zanemariti.

Uzrast ispitanica	Udate pre 15. godine (%)	Udate pre 18. godine/ trenutno u braku (%)
15-19	14,8	44,3
20-24	13,2	50,5
25-29	15,2	48,5
30-34	18,9	54,1
35-39	18,8	60,6
40-44	17,8	58,1
45-49	17,6	55,0

Tabela 3: Procenat Romkinja koje su stupile u dečje brakove u Srbiji;

Izvor: izveštaj „Romkinje progovaraju.”⁵

⁵ „Romkinje progovaraju”, Izveštaj iz senke upućen Komitetu za ukidanje diskriminacije žena (CEDAW Komitet) za razmatranje na 55. sednici, Romska ženska mreža Srbije, 2013, str. 83.

Konačno, ono što su karakteristike ranih, odnosno dečjih brakova u drugim zemljama, mogu se prepoznati i u praksi ovog običaja u Srbiji. Zbog toga je opis ove pojave na globalnom nivou zapravo samo uvećana slika onoga što se događa deci u Srbiji koja su bila prisiljena da stupe u bračnu zajednicu. Iako je i u Srbiji bilo pokušaja da se stane na put ovom problemu, odgovori države i drugih zainteresovanih društvenih aktera još uvek nisu dali adekvatne i zadovoljavajuće rezultate. Zbog toga i dalje treba skretati pažnju na ovaj problem i insistirati na njegovom rešavanju. Ova analiza, u kojoj ćemo pokušati da osvetlimo sve aspekte problema dečjeg braka i sagledamo specifičnu situaciju u Srbiji, upravo je korak u tom pravcu.

2.

Problema-
tizacija
pojma

2.1. Definicija

U praksi, pa odatle i u literaturi, srećemo se sa različitim nazivima koji često označavaju slične ili pojmove koji se u svom značenju delimično poklapaju, no koji gotovo nikada nisu identični. Zato je nužno na početku napraviti razliku između njih. U problematici koju ovde istražujemo, nailazimo na termine „rani brak“, „maloletnički brak“, „dečji brak“, „vanbračna zajednica sa decom“, „prisilan brak“ ili „ugovoreni brak“. U običajnom i religijskom pravu postoje i razni drugi nazivi, pa tako, na primer, zemlje centralne Azije poznaju tzv. kidnapovanje, to jest otmicu mlade, što predstavlja nesvojevoljan čin udaje kojim se krše sva osnovna ljudska prava buduće neveste, a nakon toga joj se onemogućava i bilo kakva sloboda kretanja.⁶ Takozvani *nikah brakovi*⁷ između maloletnika u Tadžikistanu i u drugim zemljama nalaze svoje uporište u (šerijatskom) islamskom pravu, ali ostaju neregistrovani i nepriznati od strane države, čime su oni koji su ga zaključili u riziku da budu gurnuti na društvenu marginu.

S jedne strane, svi pomenuti nazivi mogu u praksi da referišu na jedan isti slučaj, a onda, pojedinačno posmatrano, svaki od njih može da se odnosi na različite slučajeve, ili na slučajeve koji se delimično poklapaju. S tim u vezi, moguće je problematizovati sve ove nazive, odnosno pojedinačne reči iz navedenih sintagmi. Tako na primer, *ranim brakom* obično se smatra zajednica dvoje ljudi koji još uvek ne ispunjavaju zakonski minimum da bi stupili u brak. To je, takođe, i zajednica u kojoj samo jedna osoba ne ispunjava zakonski minimum da stupi u brak. S obzirom da zakon i razni međunarodni ili unutrašnji politički akti osobe koje moraju da traže/dobiju pristanak nekog drugog da bi stupile u brak najčešće smatraju decom, možemo reći da su rani brakovi u isto vreme i *dečji brakovi* ili *maloletnički brakovi*. Dakle, ukoliko je samo jedna osoba u takvoj zajednici dete, ili su to obe, onda se radi o dečjem, odnosno maloletničkom braku.

⁶ Thomas, Cheryl, *Forced and Early Marriage: A Focus on Central and Eastern Europe and Former Soviet Union Countries with Selected Laws from Other Countries*, Expert Paper, UN, 2009, str. 8.

⁷ Ibid., str.13.

Međutim, s obzirom da su „dečji brakovi“ u većini zemalja protivzakoniti, i da kao takvi ni ne mogu da se registruju, takva zajednica se u pravnom smislu zapravo ni ne može smatrati, odnosno nazvati brakom, već isključivo *vanbračnom zajednicom sa decom*. Opet, s druge strane, stvaranje ovakve zajednice upravo se ni ne odvija unutar zvaničnog pravnog sistema, već se oslanja na običajno pravo koje takvu zajednicu i dalje doživljava kao bračnu. Shodno tome, o njoj se kolokvijalno i dalje, dakle, može govoriti kao o braku. Zatim, može se reći da je rani ili dečji brak takođe i *prisilan brak*. S obzirom da ne postoji saglasnost volja, i da će se takav brak sklopiti bez obzira na volju dece/deteta, odnosno mimo nje, jasno je da je brak prisilan. Pa ipak, „prisilni brak“ može imati značajno šire značenje i tumačenje, pošto se ne mora uvek raditi o deci/detetu, to jest i odrasla osoba može mimo svoje volje da stupi u brak, odnosno može pod različitim okolnostima biti naterana na njega. Konačno, dečji brak takođe je i *ugovoreni brak*, pošto ga planiraju roditelji i/ili druga lica zadužena da se staraju o detetu. No, kao i u slučaju prisilnog braka, kod ugovorenog braka takođe se ne mora nužno raditi o detetu/deci, već se on može praktikovati i kod odraslih osoba. S druge strane, u običajnom pravu se pristanak strana na ugovoreni brak najčešće pretpostavlja, odnosno on se sa pojedinca obično prenosi na porodicu ili na nekoga u porodici, i upravo to predstavlja razdelnu liniju između ugovorenog i prisilnog braka.⁸ Naravno, u praksi ovo ne mora uvek da bude slučaj.

Iz ove zbudjujuće terminološke raznolikosti, nazire se sva dubina problematike kojom se ovde bavimo, a isto tako i rizik da ona (p)ostane neuhvatljiva. Da bi se izbegle razlike u tumačenjima, u daljem izlaganju će mo se opredeliti za izraz „dečji brak“. Upravo „dečji“, a ne „rani“ ili „maloletnički“ brak upućuje na svu težinu ovog problema jer je dete žrtva,⁹ i upravo ovakav naziv poziva na akciju, na pokušaj da se nešto učini, jer se, pre svega, mora pomoći detetu. Takođe, da bi se izbegle i nedoumice oko toga da li je dete koje je stupilo u brak u njemu eksploatisano na neki način, to jest da li

⁸ *Child, Early and Forced Marriage: A Multi-Country Study*, OCHCR, 2013, str. 8.

⁹ *Submission to Support the Development of a General Comment/Recommendation of Harmful Practices*, CRISS, 2011, str. 5.

je brak sklopljen radi neke vrste eksploatacije deteta, odmah se mora podvući da **sam čin sklapanja dečjeg braka predstavlja vid eksploatacije deteta**, te da nema potrebe dalje ispitivati njegov položaj u tom braku – da li je ono u njemu eksploatisano ili ne, već se neodložno moraju preduzeti mere za eliminisanje takvog braka.

Dalje, problem sa dečjim brakovima, odnosno sa uspešnom borbom protiv prakse sklapanja dečjih brakova, predstavlja i različito tumačenje gornje starosne granice do koje se neko smatra detetom, to jest uzrasta u kom neko može svojevolumno da stupi u bračnu zajednicu a da ne traži sudsku, odnosno saglasnost roditelja ili staratelja. Iako se u članu 1 Konvencije o pravima deteta UN kaže da se detetom smatra svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života, dalje se u tekstu pojedinačnim zakonodavstvima država ipak ostavlja mogućnost da propišu i manje godina kao uslov za sticanje punoletstva. Shodno tome, nažalost, još uvek ne postoji jednoobrazno rešenje za definiciju deteta (u smislu godina) koje bi se primenjivalo na sve zemlje.

S obzirom da je praksa dečjih brakova u azijskim i afričkim državama mnogo prisutnija, nego, recimo, u evropskim, to se i zakonodavstva tih zemalja po ovom pitanju razlikuju. Tako je, na primer, u većini evropskih zemalja donja zakonska starosna granica postavljena na 18 godina, dok je u Uzbekistanu ona 17 godina, Jemenu 15, a Ekvatorijalnoj Gvineji čak 12!¹⁰ S druge strane, u Ugandi na primer, gde se oko 50% devojčica udaje u uzrastu od 15 do 19 godina, ili u Zambiji, gde je to nešto ispod 30%, zakonski minimum za stupanje u brak za oba pola zapravo je 21 godina.¹¹ Ova diskrepanca još jednom rečito pokazuje koliko je problem, odnosno praksa sklapanja dečjih brakova duboko ukorenjena i koliko je naivno očekivati da će se njoj stati na put prostim propisivanjem određenih zakonskih normi.

Iako je zakonski minimum u većini zemalja jednak za oba pola, neka zakonodavstva ipak prave razliku između devojčica i dečaka i određuju različitu starosnu granicu za stupanje u brak. Tako je, recimo, u Iranu, gde je 2009.

¹⁰ <http://www.youthpolicy.org/factsheets/country/equatorial-guinea/>

¹¹ *Early Marriage Child Spouses*, UNICEF, Innocenti Digest No. 7, Firenca, mart 2001, 7.

godine bilo preko 40.000 devojčica koje su stupile u brak pre svoje 15-te godine, zakonodavac kao donju starosnu granicu za udaju postavio 13-tu godinu,¹² dok je u Kuvajtu on za dečake – 17 godina, a za devojčice – 15, u Kamerunu obrnuto – 15 za dečake, a 18 za devojčice, itd.¹³

Što se tiče saglasnosti za brak, u zakonodavstvima većine država takođe se pravi razlika između starosnog minimuma za svojevoljni pristanak, odnosno za pristanak roditelja/staratelja na brak deteta. Tako je zakonski starosni minimum za svojevoljno stupanje u brak uglavnom viši i to, kao što smo videli, obično oko 18-te godine, dok je za sklapanje braka uz saglasnost roditelja/staratelja (najčešće kada se radi o posebnim okolnostima i, pre svega, ako je u pitanju maloletnička trudnoća), starosni minimum uglavnom niži, premda on dosta varira od zemlje do zemlje. Recimo, za roditeljsku saglasnost za brak na Filipinima potrebno je da dete ima navršених 18 godina, u Mozambiku – 16, Sloveniji – 15, Tanzaniji 14, i sl. U Libanu, na primer, starosni minimum za posredni pristanak zavisi i određuje se u odnosu na etničku, odnosno versku pripadnost supružnika, pa tako pripadnici naroda Druzi, uz sudsko dopuštenje, mogu da se venčavaju i sa 15 (devojčice), odnosno 16 godina (dečaci), a sledbenici šiitskog islama, uz isto to dopuštenje, sa 9, odnosno 15 godina.

U slučaju zemalja sa složenim unutrašnjim uređenjem, dešava se da ne postoji jedinstveno rešenje za određivanje zakonskog minimuma za brak, već je ostavljeno regionima i pokrajinama da to sami regulišu. Tako je, na primer, u Alabami, u SAD, zakonski minimum za stupanje u brak 18 godina, u Nebraski – 19 godina, dok je, recimo u Misisipiju – 21 godina. Međutim, zbog različitih zakonskih rešenja koja određuju starosna ograničenja, a onda i zbog različitih tumačenja okolnosti koje su potrebne za maloletnički brak, može doći i do opravdavanja, odnosno ozakonjenja nasilja nad decom, bez obzira što to nije bila inicijalna namera zakonodavca. Tako, recimo, u državi Merilend seksualni odnos sa detetom koje je mlađe od 14 godina osobe koja je od njega starija četiri i više godina, zakon prepozna-

¹² *Child/Forced Marriage Factsheet*, Honor Diaries, 2013, dostupno na: http://www.honordiarie.com/wp-content/uploads/2013/06/HD-FactSheet-Child_Forced-Marriage.pdf

¹³ <http://www.youthpolicy.org/factsheets/>

je i tretira kao silovanje. Međutim, drugi zakon u ovoj državi dozvoljava devojkicama ispod 16 godina da stupe u brak u slučaju trudnoće. To znači, a u praksi se i događa, da je muškarcu koji je, na primer, stariji 15 godina omogućeno da se oženi devojkicom koja, recimo, ima 13 godina.¹⁴

Još jednom, razlike u određivanju donje zakonske starosne granice za stupanje u brak dodatno negativno utiču na definisanje problema dečjih brakova i na pokušaj da se on reši. Za potrebe ovog istraživanja, ali i u cilju prevazilaženja problema dečjih brakova, ovde definišemo dečji brak vrlo rigorozno i restriktivno, kao **nedozvoljenu i štetnu zajednicu između dvoje ljudskih bića od kojih makar jedno nema napunjenih 18 godina**. Ako, i samo ako **najbolji interes deteta**, usled određenih okolnosti (maloletnička trudnoća i sl) nalaže drugačije, samo tada treba pristupiti sklapanju dečjeg braka, odnosno njega treba odobriti. Dakle, da bi se s uspehom borile protiv dečjih brakova na svojim terenima, sve zemlje sveta moraju početi da prepoznaju i definišu ovu pojavu u svojim zakonodavstvima na jedan ovako rigorozan i restriktivan način.

2.2. Opseg

Iako problem dečjih brakova pogađa i devojkice i dečake, kada se uporede podaci, jasno se vidi da se ovaj problem prevashodno odnosi na žene, to jest devojkice, i pred ovom činjenicom se nikako ne smeju zatvarati oči. Svake godine, oko 14 miliona devojkica stupi u brak pre navršene 18-te godine.¹⁵ Prema podacima UNICEF-a, danas je u svetu oko 400 miliona žena između 20 i 50 godina stupilo u brak pre punoletstva, a 23 miliona uzrasta 20-24 godine, stupilo je u brak i pre 15-te godine života. Zapravo, procene pokazuju da će se u zemljama u razvoju (ne računajući Kinu) ovaj

¹⁴ *Early Marriage Child Spouses*, o.c., str. 8.

¹⁵ *A Theory of Change.*, o.c., str. 4.

trend nastaviti, odnosno da će jedna od tri devojčice vrlo verovatno biti udata pre svoje 18-te godine, a jedna od devet, pre svoje 15-te.¹⁶

Bez obzira što, kako je već rečeno, dečji brakovi u nekim zemljama predstavljaju manje, a u nekim više izražen problem, oni i dalje ostaju sve prisutna globalna pojava. Praksa rane udaje, odnosno stupanja u dečji brak, široko je rasprostranjena i duboko ukorenjena tradicija u mnogim zemljama, a ovde prednjače zemlje južne Azije i podsaharske Afrike. Bangladeš ima najvišu stopu dečjih brakova na području južne Azije; podaci govore da je preko 65% mladih žena stupilo u brak pre svoje 18-te godine, a da ih je preko 30% u brak ušlo pre navršene 15-te godine.¹⁷ Istraživanje iz 1993. godine pokazalo je da je u indijskoj državi Radžastan od ukupno 5.000 ispitanica, 56% bilo udata pre 15-te godine, a 17% pre 10-te.¹⁸ Brakovi sa devojčicama od deset ili ispod deset godina, pa i ispod osam godina, nisu nepoznati ni u afričkim zemljama poput Etiopije, Nigerije i sl. U državi Kebi, u severozapadnoj Nigeriji, na primer, prosečan uzrast u kojem devojčice bivaju udate, iznosi svega 11 godina.¹⁹

Iako u manjem obimu, dečji brakovi takođe su prisutni i u latinoameričkim i zemljama istočne Evrope, mada su danas oni prevashodno vezani za određene (etničke) zajednice, i uglavnom se beleže između 16-te i 18-te godine. U Rumuniji i drugim, njoj susednim zemljama, ovaj fenomen se, na primer, uglavnom vezuje za romsku populaciju, mada nije isključivo ograničen na nju. S druge strane, u zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza, recimo, problem dečjih brakova danas je postao izraženiji nego ranije, jer je nakon pada komunizma, iz različitih razloga došlo do porasta broja dečjih brakova.²⁰ Konačno, ni razvijene zapadne zemlje nisu imune na ovaj problem. Od ovih zemalja, najvišu stopu dečjih brakova imaju SAD i Velika Britanija u kojoj se godišnje zabeleži oko 8.000. ovakvih brakova²¹ Istini za volju, deca koja na

¹⁶ *Marring Too Young – End Child Marriage*, UNFPA, 2012, str. 6.

¹⁷ *Making Early Marriages in Roma Communities.*, o.c., str. 8.

¹⁸ *Early Marriage Child Spouses*, o.c., str. 4.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Thomas, C., *Forced and Early Marriage.*, o.c.

²¹ *Child/Forced Marriage Factsheet*, .

tradicionalan način bivanja „venčana“ u Velikoj Britaniji, uglavnom potiču iz doseljeničkih zajednica iz južne Azije.

Podaci govore da deca, odnosno devojčice koje su stupile u dečji brak, u njega u proseku prvi put stupaju sa 16,4 godine, što je vrlo blizu proseka za njihove majke, koji iznosi 16 godina.²² Iz ovoga se može zaključiti da se dečji brakovi u određenim zajednicama gotovo matično ponavljaju, odnosno da se verovatnoća stupanja u dečji brak povećava kod onih devojčica čije su majke takođe bile udate kao deca i koje su prerano zatrudnele. Sve ovo predstavlja argument više da se, u cilju rešavanja ovog problema, osim sa pojedincima, radi i sa čitavom zajednicom. Takođe, u mnogim krajevima u kojima je raširena pojava dečjih brakova, to jest (u)davanja devojčica za starije muškarce, velika je verovatnoća da će te devojčice završiti u poligamnim zajednicama, odnosno da će biti druga ili treća supruga,²³ čime će njihov položaj biti dodatno otežan.

Fenomen dečjih brakova je uglavnom vezan za devojčice, drugim rečima za udaju devojčica za starije muškarce, što brojna istraživanja i potvrđuju. Međutim, ne sme se zaboraviti da i nemali broj dečaka, u brojnim zemljama, biva prisilno oženjen, čime se oni nesvojevoljno i prerano uvode u „svet odraslih muškaraca“. Prema podacima UNICEF-a, čak preko 150 miliona muškaraca koji su danas odrasli ljudi bilo je oženjeno prisilno i prerano.²⁴ Kao i u slučaju devojčica, i kod dečaka po broju dečjih brakova prednjače podsaharske afričke zemlje i zemlje južne Azije. U Indiji, recimo, oko 5% dečaka uzrasta 15-19 godina završi u bračnoj zajednici.²⁵ Bez obzira što je ovaj broj daleko manji u odnosu na broj devojčica koje su u Indiji u tom uzrastu već udate (gotovo jedna četvrtina, prema podacima iz 2006), problem dečaka mladoženja se nikako ne sme zanemariti. Štaviše, imajući u vidu dosadašnja istraživanja i aktivnosti na suzbijanju dečjih brakova, čini se da je mnogo veći rizik da upravo ovi dečaci ostanu nevidljivi. Ne

²² *Early Marriage Child Spouses*, o.c., str. 3.

²³ *Ibid.*, str. 4.

²⁴ *The Sad Hidden Plight of Child Grooms*, <http://www.thedailybeast.com/articles/2014/09/18/the-sad-hidden-plight-of-child-grooms.html>

²⁵ *Ibid.*

sme se prenebregnuti činjenica da oni jednako trpe negativne posledice kao i devojčice: uskraćuje im se obrazovanje, usled čega su „osuđeni“ da rade najlošije i najslabije plaćene poslove, ostavljeno im je da se nose sa odgovornošću s kojom apsolutno nisu sposobni da se izbore. Može se naslutiti da sve ovo za posledicu ima kontinuirano i gotovo nepremostivo siromaštvo. Jasno je, dakle, da je i ovoj deci potrebna pomoć i podrška. Nažalost, brojne međunarodne organizacije i agencije UN u svom pristupu problematici dečjih brakova, usmerene su prevashodno ka podršci prerano udatim devojčicama, čime se problem prerano oženjenih dečaka ostavlja po strani. Iako su, dakle, međunarodni akteri u svojim naporima nominalno posvećeni pružanju pomoći svoj deci, odnosno otklanjanju posledica negativnih praksi i prema devojčicama i prema dečacima (i akti i institucije u svojim nazivima pre svega pominju *decu*), čini se da problem dečaka mladoženja ostaje zanemaren.

2.3. Uzroci

Već smo primetili da su uzroci zbog kojih se dete prisiljava na brak, i zbog kojih dečji brak, kao društveni fenomen, tako dugo opstaje, brojni i raznovrsni. Međutim, potrebno je u razloge ove prakse ući dublje i sistematičnije i videti da li se, zapravo, mogu izvući neke opšte crte i pravilnosti i, shodno tome, eventualno lakše pronaći odgovarajuća rešenja.

Pogrešan je i uopšten zaključak da praksa ranih udaja i ženidbi proizilazi isključivo iz tradicionalnog života određenih zajednica, odnosno iz njihovih običajnih prava. Iako to zaista jeste praksa koja se generacijski ponavlja i koja se, nažalost, posledično vezuje i za identitet određenih zajednica, iza svakog pojedinačnog slučaja dečjeg braka, pod plaštom tradicije ili religije, zapravo stoje neki drugi pojedinačni i vrlo konkretni razlozi. **Ovi razlozi mogu biti lične, ekonomske, političke i druge prirode.**

U mnogim zajednicama se rana udaja devojčica smatra osiguranjem od predbračnog seksa. S obzirom da je u takvim zajednicama predbračni seks

uglavnom stigmatizovan, roditelji se često odlučuju da rano udaju svoje ćerke, iz straha od vanbračne trudnoće, društvenog srama koji ta trudnoća donosi i uopšte od posledične verovatnoće da se ona kasnije nikada ne uda. Imajući u vidu da se u ovim zajednicama pretpostavlja da su deca, a dečaci pogotovo, u svom pubertetskom uzrastu sklona seksualnom opštenju, ili makar pokušajima seksualnog opštenja, to se rane udaje smatraju i zaštitnom merom, s obzirom da devojčice koje su udate uglavnom (p) ostaju nepristupačne za ove dečake, odnosno upravo ih brak štiti od seksualnog uznemiravanja i nasilja.

Strah od predbračnog seksa predstavlja i jedan od osnovnih razloga zbog kojeg roditelji ne dozvoljavaju svojim ćerkama da pohađaju školu, o čemu ćemo govoriti i kasnije. U školi je rizik od predbračnog seksualnog odnosa mnogo veći, i zato je, prema mišljenju mnogih od ovih roditelja, sigurnije za njihove ćerke da ostanu kod kuće, odnosno da se odmah udaju. Na primer, u Srbiji, pa i u nekim susednim zemljama, veliki je procenat romske dece koja započnu, ali ne završe osnovnoškolsko obrazovanje. Ovo je posebno izraženo kod devojčica iz ove zajednice. Iako to nije i jedini razlog, s obzirom da se smatra da one u brak treba da stupe kao nevine, veliki broj njih napušta, odnosno biva primoran da napusti školu u pubertetskom uzrastu.²⁶ Na ovaj način, one se „izvlače” iz „socijalno rizičnih okolnosti” i osiguravaju od predbračnog seksa. Štaviše, kult nevinosti devojčice u ovoj zajednici toliko je jak da njega i dalje vrlo često prati praksa provere, to jest dokazivanja nevinosti nakon prve bračne noći.

Nakon prve bračne noći, muž i svekrva ujutru dolaze i uzimaju čaršav. Ako na njemu ima krvi, devojka je „prava”, „dobra” i može ostati u kući svog muža. Ishod se uvek objavi zajednici (puštanjem muzike iz kuće). Ukoliko nema krvi, nema objave, i devojka će biti vraćena svojim roditeljima. To je velika sramota za devojku.²⁷

S druge strane, slični razlozi mogu da se čuju i kod rane ženidbe dečaka. Tako u jednom istraživanju o ranim brakovima sprovedenom u istočnoj

²⁶ *Child Marriage in Serbia (Summary)*, UNFPA.

²⁷ Priča sa terena: I.S., 33 godine, iz Zemuna, iz: Vučaj, Sunčica, *Izveštaj*, NVO Atina, Beograd, 2010.

Srbiji nalazimo i ovu rečenicu, odnosno izjavu sa terena: „...što roditelji žene sina tako mladog, najglavniji uzrok je taj, što su radi da što pre dobiju jednu radnu snagu više u kući, a i da se mladić ne bi skitao po devojkama...”²⁸

Iz prethodnog navoda očituje se još jedan razlog za sklapanje dečjeg braka – ekonomske prilike i materijalne potrebe određene porodice. Zapravo, mnogi istraživači ranih brakova u ekonomskim problemima nalaze glavni razlog zbog kojeg se praktikuju dečji brakovi.²⁹ Istini za volju, u mnogim zajednicama, rana udaja devojčica zaista se i vidi kao (jedini) način da porodica izađe iz siromaštva. S jedne strane, manje hrane je potrebno kad u porodici ima manje članova, s druge strane, moguće je dobiti i dodatna sredstva, s obzirom da se devojčice koje se udaju, u mnogim slučajevima – prodaju. Isto tako, u ovakvim zajednicama postoji uverenje da se devojčici koja biva (pro)data drugoj porodici time osigurava elementarna egzistencija, pa i određena ekonomska stabilnost.³⁰ Iz navoda u prethodnom pasusu, videli smo kako se veruje da mlâda u kući predstavlja dodatnu radnu snagu, da će rađanjem osigurati i novu radnu snagu, te će time zapravo pozitivno uticati na prosperitet porodice u koju je udata. Ekonomski razlozi kao osnov za sklapanje dečjeg braka ni danas ne jenjavaju. Poslednjih nekoliko godina, to jest nakon početka građanskog rata u Siriji, recimo, primećen je porast broja prisilnih udaja sirijskih devojčica, posebno onih čije se porodice nalaze u izbeglištvu. U situaciji povećanog rizika od seksualnog nasilja, ali i zbog činjenice da ekonomski resursi ovim porodicama postaju sve ograničeniji, udaja ćerke mnogima, nažalost, predstavlja najbolju, ako ne i jedinu opciju.³¹

Politički i drugi slični ciljevi, takođe mogu biti osnov za dečji brak. U istoriji su poznati mnogi slučajevi u kojima je dolazilo do sklapanja brakova između, odnosno sa vladarskom decom, kako bi se osigurao mir, potvrdile osvo-

²⁸ Stojmenović, Dragan, Brakovi maloletnika. Socijalno-zdravstveni problem u selima borske opštine, *Timočki medicinski glasnik*, vol. 29, br. 1, 2004, str. 49-55.

²⁹ *Making Early Marriages in Roma Communities...*, o.c., str. 8.

³⁰ *Early Marriage Child Spouses*, o.c., str. 1.

³¹ *Too Young to Wed*, The Save the Children Fund, London, 2014, str. 1.

jene teritorije ili dobile određene povlastice. Francuski kralj Luj XVI i Marija Antoaneta stupili su, recimo, u brak sa 15, odnosno 14 godina. Dobro je poznat i slučaj vizantijske princeze i srpske kraljice Simonide, poslednje žene kralja Milutina, koja je srpskom vladaru data kada je imala svega šest godina!³² Štaviše, dečji brakovi se još i danas u određenim zajednicama koriste radi osiguranje mira između posvađanih grupa. U Pakistanu, na primer, postoji plemenski običaj „vani” na osnovu kojeg se devojčice daju za neveste kako bi se okončala neprijateljstva i rešili sporovi.³³

Bez obzira što se u praksi neretko događa da devojčice bivaju udate i pre svoje desete godine, o čemu je već bilo reči, čini se ipak da je pubertet, odnosno njegov početak jedan od najkritičnijih perioda u kojem može doći do rane udaje. S tim u vezi, ovde se mora pomenuti i različito shvaćanje razvojnih faza kod dečaka i devojčica, odnosno razumevanje detinjstva, puberteta i adolescentstva u raznim tradicionalnim zajednicama, iz kojeg proizlazi i različito, nekad gotovo potpuno anahrono, razumevanje dečjih brakova. Neke od ovih zajednica, na primer, ne poznaju koncept adolescencije kao prelazne faze između puberteta i odraslog doba, a neke čak ni pubertet, već samo detinjstvo i zrelo doba. Početak menstruacije kod devojčice se u mnogim tradicionalnim zajednicama tumači kao njena zrelost i spremnost za rađanje, te ona za zajednicu prestaje da bude dete i postaje odrasla žena koju treba što pre udati.³⁴ Slično tome, od dečaka koji

³² Više je zanimljivih i poučnih detalja u ovoj priči. Udaja devojčice Simonide bila je garancija primirja između Srbije i Vizantije s kraja XIII veka. Međutim, njen bračni život bio je sve osim miran. Hroničari beleže da je u osmoj godini ona bila podvrgnuta polnim radnjama, da joj je tada oštećena materica i da nakon toga nije mogla da rađa. Budući uglavnom zaključana, i trpeći ljubomoru vremenog srpskog kralja, Simonida je maštala o monašenju kao o jedinom izlazu iz ovakve situacije. Iako je i za vreme Milutinovog života to pokušala da izvede, samo bezuspešno, naum je sproveda u delo nakon njegove smrti. Ipak, u priči o Simonidi jasno se vidi sva udaljenost onovremene i savremene perspektive položaja deteta i njegove zaštite. Braku se najviše suprotstavljao tadašnji carigradski patrijarh Jovan XII, i to ne zato što se Milutin ženio detetom, već zato što mu je to bio četvrti brak, što je u to vreme bio u priznatom trećem braku, a i druga žena bila mu je živa. Četvrti brak pravoslavna crkva nije smatrala kanonskim i patrijarhova briga za Simonidin pravni status gotovo ga je dovela do otvorenog neprijateljstva s njenim ocem, vizantijskim carem Andronikom II Paleologom. Sve se završilo tako što je Crkva, pod „političkim pritiskom”, prihvatila i ovaj brak kao zakonit.

³³ *Child/Forced Marriage Factsheet...*, o.c.

³⁴ *Early Marriage Child Spouses...*, o.c., str. 6.

se ožene očekuje se da se ponašaju kao muškarci i preuzmu odgovornost za svoju novu porodicu!

2.4. Posledice dečjih brakova po decu

Pomenuli smo napred da su rane udaje i ženidbe u negativnoj korelaciji sa obrazovanjem; s jedne strane, dakle, uključivanje deteta u obrazovni sistem u određenim tradicionalnim zajednicama povećava rizik od ranog braka, jer se time, kako smo videli, ono navodno štiti od rizičnih okolnosti i nedovoljenog seksualnog opštenja. S druge strane, stupanje deteta u brak gotovo izvesno znači da će ono napustiti školu, pa nizak nivo obrazovanja ove dece predstavlja direktnu posledicu takve prakse. Pa ipak, u mnogim zajednicama ovo se ne doživljava kao drastična i zabrinjavajuća posledica, posebno kada su u pitanju devojčice. Roditeljima se, navodno, ne isplati da investiraju u obrazovanje svojih ćerki, jer će one svakako da se udaju, to jest da privređuju za neku drugu porodicu. Upravo u takvoj situaciji, oni i nalaze još jedno opravdanje da svoje dete povuku iz škole,³⁵ apsolutno odbijajući da sagledaju i perspektivu tog deteta.

Govoreći o posledicama koje rana udaja i ženidba ostavljaju na živote dece, moglo bi se reći da su one u najvećem broju slučajeva negativne. Jasno je da nikakav ili nizak nivo obrazovanja posledično generiše slabo ekonomsko stanje, siromaštvo, nemogućnost za lični i društveni razvoj. Velika je verovatnoća da će devojčice koje rano napuste školu i rano se udaju, isto tako rano postati i majke, pa će za njih biti gotovo nemoguće da nastave obrazovanje. Konačno, podaci pokazuju da se žene koje su provele barem sedam godina u obrazovnom sistemu udaju četiri godine kasnije i

³⁵ Ibid., str. 11.

u proseku imaju 2,2 deteta manje nego one koje nemaju nikakvo formalno obrazovanje.³⁶

Bez obzira da li devojčice, nakon što se udaju, odbiju da sebe dožive kao žene ili ne, one će u mnogim slučajevima na to biti naterane, pre svega usled rane trudnoće. Jedna od čestih i vrlo bitnih posledica dečjeg braka jeste rano materinstvo. Od devojčica koje su rano udate upravo se i očekuje da rađaju decu, odnosno da dokažu da mogu da daju potomstvo. Ovo je čest slučaj u romskim i drugim marginalizovanim zajednicama. S druge strane, ukoliko se pokaže da ona ne može da rađa decu, ta devojčica je najčešće suočena sa teškom porodičnom i društvenom stigmom,³⁷ a nekad i odbijanjem od strane zajednice.

Dečji brak, odnosno rano rađanje, može proizvesti još jednu tešku posledicu po udatu devojčicu. Nedovoljna zrelost, to jest nepripremljenost tela za reprodukciju, loši higijenski uslovi i neadekvatno vođenje trudnoće, može dovesti i do smrti devojčice – buduće majke. Prema dostupnim podacima, oko 50.000 devojčica uzrasta 15-19 godina umre godišnje usled trudnoće ili od posledica trudnoće. Time se ona stavlja u sam vrh faktora smrtnosti za taj uzrast. Takođe se procenjuje da su devojčice između 10 i 14 godina u pet puta većem riziku da umru tokom trudnoće, nego što je to, recimo, slučaj sa ženama koje zatrudne između svoje 20-te i 24-te godine.³⁸ Loši materijalni i higijenski uslovi, slabo zdravstveno i fizičko stanje majke, takođe negativno utiču i na tek rođeno dete, te se i kod njega značajno povećava rizik od smrti.

Rana, odnosno nesvojevoljna udaja, prerano i prisilno stupanje u seksualne odnose, rano rađanje, za mnoge devojčice takođe znači da će one postati trajno nesrećne. U novom okruženju, devojčice postaju izolovane, bez mogućnosti da sa nekim razgovaraju o svom položaju, o patnji kroz koju eventualno prolaze, nemaju kome da se povere, okružene su tišinom. Sve ovo za posledicu može da ima psihološku i emotivnu nestabilnost i da ostavi trajne traume. Budući da sredina ove devojčice sad doživljava kao

³⁶ *Early Marriage Child Spouses*, o.c., str.11.

³⁷ *Preventing Early Marriages*, Astarta, Plovdiv, 2011, str. 7.

³⁸ *Early Marriage Child spouses*, o.c., str. 11.

odrasle žene, od njih se očekuje da odgovore na nove bračne i porodične obaveze, pa iako one za to ni u kom slučaju nisu sposobne, svedeno trpe dodatni pritisak. Na kraju, mnoge udate devojčice vrlo brzo se suoče sa fizičkom i drugim vidovima torture, bivaju zlostavljane ne samo od strane članova nove porodice već često i od stare, ukoliko pobegnu ili pokušaju da joj se vrate, što znači da nasilje često postaje sastavni i neizbežan deo života ove dece.³⁹

Iako bi se moglo učiniti da se ovako teške životne prilike mogu jedino okončati „razvodom“, to jest prestankom bračnog odnosa, ukoliko do njega dođe, to ne znači i da će se za ovu decu završiti teške prilike. Štaviše, velika je verovatnoća da će devojčica, usled razvoda ili smrti muža, završiti na ulici, odnosno u još gorjoj situaciji. Za nju tada često više nije zainteresovana ni muževljeva ni njena stara porodica, mala je verovatnoća da će se ponovo udati, a još manja da će naći ikakav posao od kojeg će moći da se izdržava, s obzirom da verovatno nema nikakvo obrazovanje. Velika većina ovih devojčica živela je u neregistrovanim brakovima, pa dodatnu otežavajuću okolnost stvara činjenica da za državu njihov status ostaje nevidljiv, što ima za posledicu nemogućnost dobijanja bilo kakve pomoći sa te strane. Ukupno gledano, nakon završetka dečjeg braka, one ostaju bez ikakvih materijalnih sredstava i bez ikakve životne perspektive. Ukoliko su rodile decu, njihova situacija se pogoršava još i više, jer za njih sad postaju jedine odgovorne i verovatno bez ikakve pomoći sa strane. Potpuno marginalizovane, ove devojčice postaju „lak plen“ za trgovce ljudima i često završavaju u gotovo bezizlaznom krugu permanentne eksploatacije.

³⁹ Ibid., str. 9.

... Ali iz perspektive ovih devojaka, da li iko čuje njihov glas? Da li iko pokazuje šta se dešava tim ženama? Negativni primeri iz ovih „vrbovih” brakova: kada spozna da će ući u porodicu budućeg muža, devojka beži [...], ali gubi pravo da se vrati svojoj porodici. Ona ulazi u drugu porodicu i ne može biti zaštićena od svog muža, koji je svega nekoliko godina stariji od nje. Šta se dešava sa ovom devojkom kasnije? Ona ne može da podigne glavu i kaže ono što misli sve dok jednog dana ne postane svekrva. Kada postane svekrva, ako je njen muž poštuje i cení, ona je poštovana. Ako ne, tuku je i maltretiraju. U starosti ona nema pravo nasledstva, ostavljena je na milost i nemilost svojoj deci. Ovi aspekti se zanemaruju i samo žene koje su prošle kroz takva iskustva mogu da govore o ovim slučajevima...⁴⁰

⁴⁰ *Submission to Support the Development of a General Comment/Recommendation of Harmful Practices*, CRISS, 2011, str. 3.

3.

Globalni
odgovor –
međunarodni
akti i
institucije

3.1. Konvencije i drugi povezani dokumenti

Pokušaji da se na globalnom nivou zaštiti položaj deteta, bez obzira na njegov društveni i privatni status, odnosno bez obzira da li se ono nalazi u bračnoj/vanbračnoj zajednici ili ne, sežu još od početaka institucionalizacije međunarodnih odnosa. U tom smislu, značajno je pomenuti **Ženevsku deklaraciju o pravima deteta** iz 1924. godine, donetu od strane Društva naroda, u čijoj se jednoj tački (od ukupno pet, koliko ih sadrži ova deklaracija), jasno kaže da dete mora biti zaštićeno od svih vidova eksploatacije. Ipak, značajnije aktivnosti po pitanju međunarodne zaštite deteta i njegovih prava preduzimaju se tek nakon stvaranja Ujedinjenih nacija, te pojedinih njihovih agencija, kada dolazi i do usvajanja čitavog niza dokumenata iz oblasti zaštite ljudskih, a onda i dečjih prava. UN su 1948. godine usvojile **Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima**, iz koje je ovde važno izdvojiti sadržaj dvaju članova. U članu 4, kaže se: „Niko se ne sme držati u ropstvu ili potčinjenosti: ropstvo i trgovina robljem zabranjeni su u svim oblicima.” Dalje, u članu 16, stav 2, stoji: „Brak se može sklopiti samo uz slobodan i potpun pristanak lica koja stupaju u brak.”⁴¹

U cilju suzbijanja prakse dečjih brakova, Generalna skupština UN je na svom IX zasedanju 1954. godine, usvojila **Rezoluciju 843** (*Status žena u privatnom pravu: običaji, stari zakoni i prakse koji utiču na ljudsko dostojanstvo žena*), koja je kasnije inspirisala donošenje niza drugih dokumenata. Upravo zbog toga, ali pre svega zbog značaja za samu temu našeg istraživanja, navešćemo ovde u celosti njene dve tačke:

⁴¹ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, http://www.poverenik.rs/images/stories/Dokumentacija/54_Idok.pdf

1. [Generalna skupština] Poziva sve države, uključujući i države koje imaju stvarnu ili pretpostavljenu odgovornost za upravljanje zavisnim i starateljskim teritorijama, da preduzmu sve odgovarajuće mere u zemljama i teritorijama pod svojom jurisdikcijom u cilju ukidanja takvih običaja, starih zakona i prakse⁴² tako što će osigurati potpunu slobodu u izboru bračnog druga; ukinuti praksu kupovine mlâde; garantovati prava udovicama starateljstvo nad svojom decom i slobodu da se ponovo udaju; eliminisati u potpunosti dečje brakove i praksu veridbi devojčica pre pubertetskog uzrasta i propisati odgovarajuće kazne gde je to neophodno; uspostaviti civilni ili drugi registar u kojem će biti zavedeni svi brakovi i svi razvodi; osigurati da se svi slučajevi koji se tiču ličnih prava rešavaju pred nadležnim sudskim organima; obezbediti i da se porodični dodatak, tamo gde se on dodeljuje, distribuira na takav način da majka i dete od njega uživaju direktnu korist;
2. Preporučuje da se preduzmu posebni naponi kroz osnovno obrazovanje, kako u privatnim, tako i u javnim školama, kao i kroz različite medije komunikacije, u cilju obaveštavanja javnog mnjenja o svim oblastima navedenim u drugom stavu gore navedene preambule⁴³ u vezi sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i postojećim uredbama i propisima koji utiču na položaj žena.⁴⁴

Posle ove rezolucije, koja sadrži veoma jake poruke, Ujedinjene nacije su 1956. usvojile i **Dodatnu konvenciju o ukidanju ropstva**⁴⁵ (dopunjujući time **Konvenciju o zabrani ropstva** donetu od strane Društva naroda još 1926). Pored odredbi koje se tiču zaštite položaja žene, njenog prava na svojevolsjno stupanje u bračnu zajednicu, kao i poziva državam potpisnicama da jasno odrede donju starosnu granicu za stupanje u brak, te sankcije za njeno kršenje, u Dodatnoj konvenciji se, u članu 1, deo (d), države

⁴² (koji utiču na ljudsko dostojanstvo žena)

⁴³ U drugom stavu preambule, kaže se: „Imajući u vidu da su u pojedinim delovima sveta žene izložene običajima, starim zakonima i praksama vezanim za brak i porodicu koji su nespojivi sa ovim principima...”

⁴⁴ UN Rezolucija 843, <http://daccess-ods.un.org/TMP/6089670.65811157.html>

⁴⁵ Pun naziv: Dodatna konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem, i institucija i praksi sličnih ropstvu, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/SupplementaryConventionAbolitionOfSlavery.aspx>

takođe pozivaju da preuzmu sve neophodne mere kako bi suzbile dečju eksploataciju, odnosno ukinule sve prakse „u kojima dete ili osoba mlađa od 18 godina od strane jednog ili oba svoja biološka roditelja, ili od strane staratelja biva dato drugoj osobi, uz nadoknadu ili ne, u cilju eksploatacije deteta ili osobe mlađe od 18 godina, ili eksploatacije njegovog rada.“

Dalje, 1959. godine usvojena je i **Deklaraciju o pravima deteta**, a 1962.

Konvencija o saglasnosti za stupanje u brak, starosnoj granici za stupanje u brak i registraciji braka, u cilju dodatne zaštite i osiguranja položaja deteta. U Konvenciji iz 1962. se, recimo, u članu 1, navodi kako nijedan brak neće biti legalan ukoliko nema punog i slobodnog pristanka obe strane, izraženog lično i javno pred nadležnim organom, dok se u sledećem, članu 2, strane potpisnice još jednom pozivaju da odrede donju zakonsku starosnu granicu za stupanje u brak.⁴⁶ Potrebu za ravnopravnošću polova i jednakim pravima žene u bračnim odnosima, potcrtava i **Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena**, doneta 1979. U smislu zabrane dečjih brakova, posebno je značajan stav 2 člana 16 ovog dokumenta koji glasi: „Veridba i stupanje deteta u brak ne može imati nikakvih pravnih posledica, a preduzeće se sve neophodne mere, uključujući zakonodavne, radi utvrđivanja minimalnih godina života za sklapanje braka, kao i uvođenje obaveze da se brak sklopi u zvaničnoj matičnoj službi.“⁴⁷

Konačno, 1989. godine UN su usvojile **Konvenciju o pravima deteta**, i ona danas predstavlja jedan od krovnih međunarodnih dokumenata u oblasti dečje zaštite. Pored ostalih prava i obaveza koji se pominju u ovoj konvenciji, roditeljima, odnosno starateljima stavlja se u obavezu da najbolji interes deteta bude njihova najveća briga (član 18), dok se državi stavlja u zadatak da obezbedi obavezujuće i besplatno osnovno obrazovanje svoj deci na svojoj teritoriji (član 28). Dalje se zabranjuje svaka zloupotreba detetovog položaja, te radna, seksualna i druga eksploatacija. Iako se dečji brak izričito nigde ne spominje, zabranu istog zapravo možemo iščitati iz

⁴⁶ Konvencija o saglasnosti za stupanje u brak, starosnoj granici za stupanje u brak i registraciji braka, <http://www.ushrnetwork.org/sites/ushrnetwork.org/files/conventiononmarriage.pdf>

⁴⁷ Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, <http://www.unmikonline.org/regulations/unmik-gazette/05bosniak/BConEliminationDiscriminationWomen.pdf>

člana 35, koji glasi: „Strane ugovornice će preduzimati sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mere da spreče otmicu, prodaju ili trgovinu decom u bilo koju svrhu ili u bilo kojoj formi.“ Nakon ovog univerzalnog dokumenta, vredno je još pomenuti i **Pekinšku deklaraciju i platformu za akciju** iz 1995. koja u fokusu ima rodnu ravnopravnost i zaštitu prava žena. Pored potvrđivanja ostalih ženskih prava, koja navode i prethodno pomenuti dokumenti, i ovde se još jednom pozivaju vlade da propišu i do kraja sprovedu zakone kojima se osigurava da se brak može zaključiti isključivo uz slobodnu i punu saglasnost onih koji u njega stupaju, te da propišu donju starosnu granicu za stupanje u brak, odnosno da podignu tu granicu tamo gde je to potrebno (tačka 274).

Pored univerzalnih dokumenata, donetih od strane Ujedinjenih nacija ili pod njihovim okriljem, postoji i čitav niz regionalnih dokumenta, koje su usvojile razne regionalne organizacije, posvećenih zaštiti deteta i njegovih prava, u kojima se naglašava potreba iskorenjivanja ovog problema, odnosno suzbijanja štetne prakse dečjih brakova (ovo se, na primer, posebno naglašava u Afričkoj povelji o pravima i blagostanju deteta iz 1990). Na Srbiju se ovde, pre svega, odnose **Preporuka R(84) 4 o roditeljskim dužnostima**, koju je Savet Evrope doneo 1984, kao i **Rezolucija 1468 o prisilnim i dečjim brakovima**, usvojena od strane iste organizacije 2005. godine. U ovom drugom dokumentu, dečji brak se definiše kao „zajednica dveju osoba od kojih barem jedna nema napunjenih 18 godina“, u skladu s čim se pozivaju nacionalni parlamenti svih zemalja članica da propišu da je 18-ta godina donja starosna granica za stupanje u brak i za muškarce i za žene, kao i da razmotre načine da inkriminišu prisilne brakove. Ovu materiju obrađuju i na Srbiju se odnose i drugi dokumenti doneti od strane Saveta Evrope, kao što je **Okvirna konvencija za zaštitu manjina** (1995), **Evropska socijalna povelja** (1996), itd.

3.2. Institucije i organizacije

Što se tiče globalne institucionalne podrške u rešavanju ovog problema, postoji nekoliko međunarodnih tela koja u svom fokusu imaju i borbu protiv prakse dečjih brakova, kao i brojne međunarodne i regionalne organizacije. Pre svega bi ovde trebalo pomenuti **UN Fond za decu (UNICEF)**, kao i **UN Fond za stanovništvo (UNFPA)**. Za sprovođenje Konvencije o pravima deteta stara se **Komitet za prava deteta (CRC)**, kojeg čini 18 stručnjaka iz oblasti zaštite deteta i njegovih prava. Komitet podnosi redovne izveštaje o primeni/kršenju konvencije kao i nekoliko opcionih protokola. Značajno je pomenuti i **Komisiju za položaj žena (CSW)**. Ovo telo osnovano je od strane Ekonomskog i socijalnog saveta UN, sa zadatkom da promovise rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena. Takođe, postoji i **Komitet za ukidanje diskriminacije žena (CEDAW)**, koji čine²³ nezavisna eksperta i čiji je zadatak da prati sprovođenje Konvencije o iskorenjivanju svih oblika diskriminacije žena. I **Svetska zdravstvena organizacija (WHO)** takođe igra značajnu ulogu, s obzirom da je posvećena poboljšanju kako opšteg zdravstvenog stanja ranjivih grupa (dece i žena) tako i reproduktivnog zdravlja žena. Što se tiče evropskog kontinenta, **Savet Evrope** ima jednu od vodećih uloga po ovom pitanju, s obzirom na brojne konvencije koje je u vezi s tim doneo, i čije sprovođenje nadgleda.

Brojne su organizacije koje se na globalnom i regionalnom nivou bave zaštitom dece. Značajne aktivnosti na ovom polju globalno izvode sledeće organizacije: **Breakthrough**, **CARE**, **Girls not Brides**, **Humanium: Help the Children**, **Defence for Children International**, kao i **Save the Children**. Regionalne organizacije posebno su aktivne na područjima gde je problem dečjih brakova izrazito prisutan, odnosno u južnoj Aziji i podсахarskoj Africi (npr. **The Knowledge Hub on Child Marriage** u Indiji, **World Vision – Marriage Later/Studies First Programme** u Bangladešu, **Forum for African Women Educationalists /FAWE/** u Tanzaniji, itd).

4.

Dečji
brakovi
u Srbiji

4.1. Prethodna iskustva

Praksa dečjih brakova imanentna je i području jugoistočne Evrope i sa njom su, u većoj ili manjoj meri, suočene sve države ovog regiona, pa i Srbija. Kao ni u slučaju drugih država, praksa dečjih brakova ni u Srbiji nije nova, i beleži se stotinama godina unazad. Već smo pomenuli da je tokom srednjeg veka maloletnička udaja ili ženidba bila raširena među vladarskim porodicama i da je korišćena radi postizanja određenih političkih ciljeva. Međutim, običaj da se deca daju, odnosno venčavaju bio je rasprostranjen u celokupnom narodu, i nije se na ovom području nužno vezivao za pojedinačnu etničku ili versku zajednicu. Tokom XIX i u prvim decenijama XX veka granica punoletstva je bila niža, 17 godina, i nije zavisila od psihičke i fizičke zrelosti mladenaca.⁴⁸ Međutim, opšta nadležnost za sklapanje braka, pa tako i braka između, odnosno sa maloletnim licem, uglavnom je bila ostavljena mesnim i crkvenim vlastima, te je, shodno tome, pri oceni bračne sposobnosti opredeljujuću ulogu igrala njihova slobodna procena. Tek se nakon Prvog svetskog rata krenulo sa detaljnijom regulacijom ove materije. Tadašnji zakon je, na primer, dozvoljavao sklapanje braka sa maloletnim licem i bez saglasnosti roditelja/staratelja. S tim u vezi, sudu je bila propisana dužnost da u odsustvu roditelja/staratelja sasluša maloletno lice, kao i onog ko stupa s njim u brak, te da brak ozakoni ako utvrdi da maloletno lice u njega ulazi slobodno i promišljeno.⁴⁹

U posleratnom porodičnom pravu došlo je do bitnih izmena. Osnovnim zakonom o braku, donetim pedesetih godina, starosna granica za stupanje u brak podignuta je na 18 godina,⁵⁰ a značajan naglasak stavljen je na postupak davanja dozvole za stupanje u brak u slučaju maloletnosti. Iako je

⁴⁸ Stojmenović, D., o.c.

⁴⁹ Stanković, dr Gordana, *Postupak za davanje dozvole za stupanje u brak u slučaju maloletnosti*, u: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu. – Niš : Prani fakultet, 1982. – Br. 22 (1982), str. 197-214, str. 199.

⁵⁰ Stojmenović, D., o.c.

zakon prepoznavao maloletnost kao bračnu smetnju, ona je bila otklonjiva pod određenim, precizno definisanim okolnostima. Maloletnička trudnoća predstavlja glavni razlog za dobijanje saglasnosti za brak, s obzirom da zakonodavac prepoznaje brak kao najbolji okvir za roditeljstvo, to jest za ostvarivanje najboljeg interesa deteta.⁵¹ U postupku davanja ove saglasnosti, zakonodavac je u prvom redu ocenjivao bračnu zrelost partnera. Nakon dobijanja saglasnosti, sticala se bračna sposobnost, a zaključenjem braka (uz dozvolu) i poslovna sposobnost maloletnika. Tokom vođenja postupka bilo je neophodno i prisustvo, odnosno učešće organa starateljstva.⁵²

4.2. Opis sadašnjeg stanja

Trenutno važeće zakonodavstvo u Republici Srbiji, o čemu će kasnije biti više reči, još preciznije i restriktivnije obrađuje ovu oblast. Što se zakonodavca tiče, dečji brakovi su danas zabranjeni i nelegalni, no praksa njihovog sklapanja i dalje postoji (u pravnom smislu oni makar moraju biti prepoznati kao vanbračne zajednice sa decom). Podaci popisa stanovništva sprovedenog 2011. godine govore da je u Srbiji bilo 420 vanbračnih zajednica u kojima je jedan od partnera imao manje od 16 godina, a u 395 slučajeva to je bila devojčica.⁵³ Imajući u vidu da se praksa dečjih brakova u Srbiji danas uglavnom vezuje za romsku populaciju, i u manjoj meri za vlašku, ove brojke treba uzeti sa određenom rezervom, s obzirom da je procenjeni broj Roma veći nego što to govore zvanični podaci popisa. S tim u vezi, vrlo je verovatno da je i broj vanbračnih zajednica, odnosno dečjih brakova koji

⁵¹ Stanković, G., o.c., str. 197.

⁵² Ibid., str. 212.

⁵³ Sa sajta Ombudsmana, http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/2011-12-25-10-17-15/3037-2013-10-11-12-22-37

danas postoje u Srbiji, veći. Štaviše, poslednje procene UNICEF-a govore da u Srbiji ima preko 14.000 devojaka srednjoškolskog uzrasta koje su stupile u vanbračnu zajednicu, a da se 6% žena uzrasta 20-24 godine „udalo“ pre napunjenih 18 godina.⁵⁴

Istraživanja takođe pokazuju da je različita distribucija prakse dečjih brakova prema različitim područjima. Ranije je, recimo, praksa dečjih brakova bila mnogo prisutnija u istočnoj nego u nekim drugim delovima Srbije, pre svega jer je među vlaškom zajednicom ova praksa bila široko rasprostranjena, no to danas više nije slučaj. S druge strane, veća je verovatnoća da će do sklapanja dečjeg braka doći u ruralnoj, nego u urbanoj sredini. Procene govore da se iz ruralnih sredina uda dvaput više devojčica uzrasta 15-19 godina, nego što je to slučaj sa njihovim vršnjakinjama iz gradova. Kada je u pitanju romska populacija, odnos je 52% za ruralno prema 40% za urbano područje.⁵⁵ Ovi podaci koreliraju i sa ekonomskim pokazateljima, to jest porodice iz seoskih sredina koje udaju svoje ćerke siromašnije su od porodica iz gradskih sredina. Međutim, ova praksa se ne može isključivo vezivati za urbano/ruralno područje, odnosno za materijalno stanje porodice, jer su dečji brakovi ipak zabeleženi i među dobrostojećim porodicama sa gradskog područja.⁵⁶

Bez obzira na iznete podatke, treba naglasiti da je problem dečjih brakova u Srbiji danas mnogo manjeg obima nego što je to bio slučaj prethodnih decenija. Pa ipak, čini se da on i dalje predstavlja ogroman izazov s kojim nadležne institucije, ali i čitavo društvo ne umeju da se izbore na pravi način. Čini se, zapravo, da je ovaj problem potpuno ostavljen na društvenoj margini, pa zato ni institucije nisu dovoljno zainteresovane da adekvatno reaguju kada prepoznaju ovakve slučajeve. Uprkos istorijskoj ukorenjenosti i geografskoj rasprostranjenosti ove pojave, o permanentnoj nezainteresovanosti rečito govori i činjenica da na odseku za etnologiju-antropologiju Beogradskog univerziteta, pre 2000. godine nije postojao nijedan akadem-

⁵⁴ Novosti, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:377342-Pred-maticara-i-pre-mature>

⁵⁵ *Making Early Marriages un Roma Communities...*, o.c., str. 6.

⁵⁶ Novosti, o.c.

ski rad (bilo diplomski, magistarski ili doktorski) koji se bavio fenomenom dečjih brakova.⁵⁷

4.3. Lokalni normativni i institucionalni okvir

Pored pomenutih akata koje su donele međunarodne i regionalne organizacije, i koje je Srbija ratifikovala, na unutrašnjem planu doneto je više propisa kojima se posredno i neposredno reguliše materija vezana za pravo i zaštitu prava deteta. Pre svih, treba pomenuti **Ustav Republike Srbije**,⁵⁸ koji, iako ga eksplicitno ne pominje, na više mesta ipak ukazuje na problematiku dečjeg braka. Prema članu 26, na primer, zabranjeno je držanje u ropskom ili sličnom položaju, zabranjena je trgovina ljudima, kao i seksualno i ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju. Dalje, u članu 64, proklamuje se zaštita deteta „od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebljavanja”. Nakon Ustava, zaštitu deteta i njegovih prava u Srbiji bliže određuje nekoliko zakona, pre svih **Porodični zakon**, **Krivični zakonik** kao i **Zakon o zabrani diskriminacije**.

⁵⁷ Stojmenović, D., o.c.

⁵⁸ Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

4.3.1. *Porodični zakon*

U Porodičnom zakonu⁵⁹ eksplicitno se navodi da se brak „može sklopiti samo na osnovu slobodnog pristanka budućih supružnika (čl. 3), da ga „ne može sklopiti lice koje nije navršilo 18-tu godinu života (čl. 23), odnosno da je brak „rušljiv ako ga je sklopilo maloletno lice bez dozvole suda“ (član 37). S druge strane, u članu 23 propisuje se i da „sud može, iz opravdanih razloga, dozvoliti sklapanje braka maloletnom licu koje je navršilo 16-tu godinu života, a dostiglo je telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje prava i dužnosti u braku“. Ovo znači da je donja starosna granica za stupanje u brak, uz, dakle, sudsku saglasnost, 16 godina. Roditeljstvo, odnosno stupanje u brak sa 16 godina, maloletnom licu takođe obezbeđuje i sticanje poslovne sposobnosti, ponovo uz saglasnost suda (čl. 11). Bitno je još pomenuti da se u članu 5 ovog zakona proklamuje pravo žene da slobodno odlučuje o rađanju.

Imajući u vidu relevantne međunarodne dokumente, čini se da bi donju starosnu granicu za sklapanje braka uz saglasnost (16 godina) ipak trebalo revidirati. Štaviše, komitet koji prati sprovođenje Konvencije o iskorenjivanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), doneo je 2007. godine Završne komentare koji se tiču ove starosne granice i uputio ih Srbiji. U njima se kaže da „Komitet podstiče Državu potpisnicu da primenjuje minimalnu starosnu granicu za sklapanje braka, a to je 18 godina, i da preduzme mere za podizanje svesti širom zemlje o negativnim uticajima koje rani brak ima na uživanje ljudskih prava kod žena, posebno prava na zdravlje i obrazovanje“.⁶⁰

⁵⁹ Službeni glasnik RS, br. 72/2011.

⁶⁰ CEDAW/C/SCG/CO/1, odelj.36.

4.3.2. Krivični zakonik

Krivični zakonik⁶¹ propisuje sankcije za kršenje zagarantovanih prava deteta, odnosno za praksu dečjih brakova. Tako se u članu 190, stav 1, propisuje kazna zatvora od tri godine punoletnom licu „koje živi u vanbračnoj zajednici sa maloletnikom“, a ista takva kazna propisuje se i roditelju, usvojiocu ili staraocu „koji maloletniku omogući da živi u vanbračnoj zajednici sa punoletnim licem ili ga na to navede“ (stav 2). Dalje, u članu 191 propisuje se novčana ili kazna zatvora onome „ko maloletno lice protivpravno zadrži ili oduzme od roditelja, usvojioca, staraoca ili drugog lica, odnosno ustanove, kojima je ono povereno ili onemogućava izvršenje odluke kojom je maloletno lice povereno određenom licu“.

U Krivičnom zakoniku takođe se kažnjava i zanemarivanje maloletnog lica, kao i zlostavljanje, prosjačenje i prinuđivanje na preteran rad (čl. 193).

S obzirom da jedan od motiva za sklapanje dečjeg braka može biti i pribavljanje imovinske koristi, a to znači da dete od strane roditelja bude prodato budućem supružniku, jasno je, dakle, da praksa dečjeg braka može sadržati i elemente trgovine ljudima, koja je u zakonodavstvu Srbije i dodatno kažnjiva. Nju (na osnovu **Palermo protokola o zabrani trgovine ljudima** iz 2000-te) definiše, odnosno sankcioniše član 388 Krivičnog zakonika. U stavu 3 ovog člana eksplicitno se kaže da ako je delo trgovine učinjeno „prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina“.

4.3.3. Zakon o zabrani diskriminacije

Republika Srbija potrudila se da osigura položaj deteta i zaštiti njegova prava i odredbama **Zakona o zabrani diskriminacije**.⁶² S tim u vezi, u članu 6 ovog zakona kaže se da „svako dete, odnosno maloletnik ima jednaka

⁶¹ Službeni glasnik RS br. 108/2014.

⁶² Službeni glasnik RS br. 22/2009.

prava i zaštitu u porodici, društvu i državi, bez obzira na njegova ili lična svojstva roditelja, staratelja i članova porodice". U istom članu, naglašava se i da je zabranjeno pravljenje razlike između polova, u smislu davanja prednosti deci jednog pola u odnosu na decu drugog pola, bez obzira, dakle, da li tu razliku pravi pojedinac, grupa ili institucija. Štaviše, ukoliko se takva vrsta diskriminacije počini, zakonodavac je odredio i određene novčane kazne za pravno lice, preduzetnika, odgovorno lice u pravnom licu kao i za fizičko lice (član 57).

4.3.4. Strateški i povezani dokumenti

Pored pravnih, Republika Srbija donela je i više političkih i strateških dokumenata u cilju suzbijanja trgovine ljudima, nasilja nad ženama, kršenja prava deteta, a shodno tome i iskorenjivanja prakse dečjih brakova. S tim u vezi, usvojeni su Nacionalni plan akcije za decu za 2004–2015. godinu, koji proklamuje „smanjenje siromaštva dece, kao uzrok kršenja brojnih prava”,⁶³ ili Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2005), koji potcrtava značaj prepoznavanja rizika od zlostavljanja i zanemarivanja deteta. Donete su, takođe, i Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (2008), Nacionalna strategija za mlade (2008), te Strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova (2008), u kojoj se naglašava potreba osnaživanja žena u višestruko marginalizovanim grupama,⁶⁴ kakva su, recimo, Romi. U Nacionalnom akcionom planu, koji je pratio ovu strategiju, i u kojem su pobrojane neophodne aktivnosti, između ostalog se kaže da je potrebno „obezbeđivanje efikasnih mehanizama za prepoznavanje, prevenciju i rešavanje problema maloletnih i ugovorenih brakova, kao i prakse prodaje nevesta”⁶⁵ Rok za ispunjenje te aktivnosti istekao je 2012. godine, ali nije poznato da su za nju uopšte bila alocira-

⁶³ Morača, Tijana i dr. *Lokalne zajednice u borbi protiv trgovine ljudima*, Atina NVO, Beograd, 2013, str. 41.

⁶⁴ Strategija za poboljšanje položaja žena, str. 44.

⁶⁵ Nacionalni akcioni plan (2010-2015), aktivnost 5.1.1.4.

na neka sredstva. Konačno, imajući u vidu da Romi predstavljaju jednu od najranjivijih društvenih grupa, Srbija je 2005. godine potpisala i Deklaraciju Dekade inkluzije Roma 2005-2015, iz koje je proistekla i desetogodišnja Strategija za unapređenje položaja Roma, o kojoj će kasnije biti više reči.

Treba pomenuti da je u pripremi i nova Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2015-2025. godine, u kojoj će biti reči i o praksi dečjih brakova. U ovom dokumentu fokus je stavljen na *obrazovanje, stanovanje, zapošljavanje, zdravlje* i *socijalnu zaštitu* ove populacije. Zasad ostaje da se vidi kakve će domete ostvariti ova strategija.

4.3.5. Institucije odgovorne za suzbijanje prakse dečjih brakova

Za suzbijanje dečje eksploatacije, pa i prakse dečjih brakova u Srbiji je, na različite načine, zaduženo više institucija, kako na lokalnom tako i na centralnom nivou. U Srbiji su u slučaju otkrivanja dečjeg braka, pre svega dužni da reaguju:

- *Policija*
- *Centar za socijalni rad*
- *Obrazovna ustanova*
- *Zdravstvena ustanova*
- *Centar za razvoj lokalnih usluga – prihvatilište*
- *Nevladina organizacija/odbor za ljudska prava*

Kada neka od navedenih službi, a ovo svakako važi i za sve ostale organe, dođe u kontakt sa detetom koje je zlostavljano ili na bilo koji način eksploatisano, ona o tome obaveštava najbliži centar za socijalni rad, odnosno centar nadležan za područje gde dete ima prebivalište,⁶⁶ kao prvopozvanu instituciju za rešavanje ovog pitanja. Ustanove socijalne zaštite na teritoriji Republike su umrežene, te postupaju i međusobno opšte shodno različitim

⁶⁶ Morača, Tijana i dr., o.c., str. 42.

pravilnicima i protokolima. Pravilnici o radu centara za socijalni rad, recimo, podvlače koordinacionu ulogu koju centri imaju u odnosu na druge službe i organizacije, u vezi sa preventivnim delovanjem, odnosno prevazilaženjem nepovoljnog položaja u kojem se neko dete našlo.⁶⁷ Lokalna samouprava takođe ima određenu odgovornost po ovom pitanju, s obzirom da ona delom finansira neke od usluga socijalne zaštite u lokalnoj zajednici.

U Srbiji postoji i Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima koji je smešten u Beogradu. Ova ustanova ima službu koja je formalno zadužena za identifikaciju i podršku žrtvama trgovine ljudima, ali ona, nažalost, ne pruža usluge urgentnog smeštaja, terapijske i edukativne usluge žrtvama. Mimo državnih ustanova, čitav niz (nevladinih) organizacija u raznim mestima u Srbiji, bavi se problematikom i zaštitom dečjih prava (Spisak institucija i organizacija nalazi se u prilogu).

4.4. Problematična praksa

Videli smo da se na materiju dečjih brakova odnose brojni pravni i politički akti, te da u državnom sistemu postoje institucije zadužene za rešavanje problema dečjih brakova. Međutim, iz intervju sa relevantnim institucijama i organizacijama, i to posebno romskim organizacijama, izvodi se zaključak da je odgovor nadležnih organa i ustanova na izazov dečjih brakova neadekvatan, odnosno da njihovo dosadašnje reagovanje nije bilo dovoljno usmereno na suzbijanje ove pojave. S jedne strane, sami državni organi ne sprovode zakonske odredbe, i to pre svega one kaznene, kada dođu do saznanja o postojanju dečjeg braka, a s druge strane, ne radi se dovoljno ni sa zajednicama, odnosno porodicama u kojima je detektovan ovaj problem.

⁶⁷ Ibid., str. 44.

U većini slučajeva, dečji brakovi u Srbiji sklopljeni su između punoletnog i maloletnog lica, i ovo drugo je najčešće devojčica. Prema Krivičnom zakoniku, stariji supružnik bi trebalo, dakle, da se suoči sa kaznom zatvora, međutim u praksi se ovo vrlo retko dešava.⁶⁸ Bez obzira što policija beleži prijave koje se, pre svega, odnose na prinudne brakove (koji obuhvataju i dečje), postupak često ostane na tom koraku, bez sudskog razrešenja.

Krivične prijave za prinudnu udaju	2009.	2010.	2011.	2012.	Ukupno
	5	4	2	2	13

Tabela 4: Broj krivičnih prijava za prinudnu udaju;

Izvor: Lokalne zajednice u borbi protiv trgovine ljudima, str. 84.

Iako broj krivičnih prijava iz gornje tabele ne odgovara stanju na terenu, odnosno on je manji nego što je realan broj prisilnih udaja u Srbiji za naznačeni period, nije izvesno ni da su sve ove prijave bile procesuirane do kraja. U tom smislu, problematično je ponašanje centara za socijalni rad: iskustvo govori da njihove aktivnosti ne odgovaraju broju podnetih krivičnih prijava od strane policije za određeno područje, pa se može zaključiti da oni ne reaguju svaki put nakon što to učine pripadnici policije, to jest nakon podnete prijave.⁶⁹

Iskustva sa terena, kao i mali broj detektovanih žrtava dečjih brakova, govore da centri za socijalni rad, uprkos rastućim kompetencijama po pitanju prevencije i zaštite, još uvek nemaju dovoljno kapaciteta da se adekvatno nose sa ovom pojavom. Pre svega, potrebno je da postoji zaokruženi proces zaštite žrtava različitih vidova eksploatacije, pa i žrtava dečjih brakova, no čini se da sektor socijalne zaštite, ukupno gledano, za sada nema potrebne kapacitete koji bi to obavili na lokalnom nivou. Ovaj proces bi trebalo da uključuje „rano prepoznavanje, adekvatno evidentiranje, reha-

⁶⁸ Child Marriage in Serbia, Summary., o.c.

⁶⁹ Morača, T. i dr., o.c., str. 90.

bilitaciju, urgentno zbrinjavanje, kratkoročnu reintegraciju i dugoročne programe socijalnog uključivanja”.⁷⁰

Poslednjih nekoliko godina sprovedeno je više aktivnosti koje su imale za cilj da podignu kapacitete lokalnih organa u oblasti socijalne zaštite, međutim, pitanje je koliko su one bile uspešne. S druge strane, strategija razvoja ove oblasti nije sledila jasno definisanu politiku, menjale su se nadležnosti pojedinih službi, itd. Slaba je i saradnja između centara za socijalni rad i lokalnih organizacija čija je delatnost pomoć i podrška žrtvama različitih vidova eksploatacije, iako je sinergija svih zainteresovanih aktera jedan od ključnih elemenata za suzbijanje prakse dečjih brakova. Takođe nije postojala ni praksa da centri za socijalni rad prijavljuju slučajeve eksploatacije Centru za zaštitu trgovine ljudima, kako bi oni bili identifikovani.⁷¹ S druge strane, ni centrima za socijalni rad nije dostavljena povratna informacija od drugih organa, pre svega pravosudnih i tužilačkih, o eventualnom procesuiranju slučajeva o kojima im je informaciju dostavio centar.⁷² Sve ovo još jednom govori da su mere za suzbijanje prakse dečjeg braka do sada u Srbiji ili bile nedovoljne ili nisu primenjivane na adekvatan način.

Iako se uočavaju manjkavosti u svim fazama, jedna od najproblematičnijih tiče se primene mera iz domena porodičnopravne zaštite, gde institucije neadekvatno reaguju ili ostaju potpuno nezainteresovane da se bave onim što im je u nadležnosti. Tako se u fokus stavljaju preventivne aktivnosti, međutim, i one se uglavnom svode na individualno informisanje i savetovanje korisnika koji su u riziku ili članova njihovih porodica.⁷³ Konačno, slabo definisane uloge, kao i procedure za postupanje, a onda i manjak resursa, dodatno usložnjavaju situaciju i utiču na nerešavanje problema.

⁷⁰ Ibid., str. 93.

⁷¹ Ibid., str. 114.

⁷² Ibid., str. 134.

⁷³ Ibid., str. 119.

4.5. Romi kao posebno rizična grupa

Više puta smo naglasili da su romske devojčice posebno u riziku od prakse dečjeg braka, s obzirom na način njihovog života, tradiciju, ranjivost, a često i pravnu nevidljivost. Prema jednom istraživanju iz 2011. godine,⁷⁴ u zemljama Evropske unije (EU) je oko 2% romskih devojčica uzrasta 10-15 godina bilo u „tradicionalnom braku“. U istom istraživanju se navodi da je na nivou EU oko 16% romske dece uzrasta 16 i 17 godina bilo u nekoj vrsti bračne zajednice. Glavnina njih zabeležena je u zemljama jugoistočne Evrope, Grčkoj, Bugarskoj i Rumuniji, kao i u Portugalu. Bez obzira što ove brojke, kada se uporede sa ostalim delovima sveta nisu tako visoke, dok god postoji rizik da ijedno (romsko) dete postane žrtva eksploatacije, odnosno prakse dečjeg braka, ovaj problem se ne sme zanemarivati. Zato je potrebno posvetiti posebnu pažnju upravo ovoj grupi.

Prema izveštaju UN Fonda za stanovništvo (UNFPA) za 2012. godinu (*Child Marriage in Serbia*), iako stopa dečjih brakova u ukupnoj populaciji nije visoka (2010. godine manje od 1% žena uzrasta 20-49 godina udalo se pre 15-te godine, a 8% pre navršениh 18 godina), ona se kod romskog stanovništva kreće od 3,5 pa do 7%, što uopšte ne predstavlja zanemarljiv broj. Shodno podacima iz izveštaja, gotovo polovina (44%) romskih devojčica uzrasta 15-19 godina stupilo je u neku vrstu bračne/vanbračne zajednice, 14% od njih udalo se još i pre napunjenih 15 godina (mnoge i pre 12-te godine!), a jedna trećina su postale majke pre navršene 18-te godine. Iako svakako postoje slučajevi i dečaka mladoženja u ovoj zajednici, procene govore da su devojčice uzrasta 16-18 godina u osam puta većem riziku od zasnivanja dečjeg braka, tako da ogromna većina ovih brakova upravo uključuje romske devojčice. Većina ovih „brakova“ bila je ugovorena i uklju-

⁷⁴ 2011 FRA survey, u: *Making Early Marriages in Roma Communities...*, o.c., str. 3.

čivala je kupovinu, odnosno prodaju mlâde.⁷⁵ Upravo ovaj „kupoprodajni“ element ukazuje na potpuno opredmećenje deteta unutar ove prakse. Pored psihofizičkih karakteristika devojčice, njenih kvaliteta i vaspitanja, kao i društvenog statusa porodice iz koje dolazi, njenu cenu takođe određuje i procena „njegovog koštanja“ od rođenja do trenutka udaje, što bi suma koja se isplaćuje takođe trebalo da podmiri.

Iako se na Kosovu, recimo, danas sasvim retko sreću slučajevi u kojima se prilikom sklapanja braka plaća miraz, tzv. çeyiz, koji je ranije bio dosta raširen u albanskom narodu, među pripadnicima romske, aškalijske i egipćanske zajednice još uvek se praktikuje tzv. baba haka, prema kojoj otac mladoženje isplaćuje oca buduće neveste. Iako je prvobitna svrha ovog običaja bila da se pokriju troškovi sklapanja braka, odnosno svadbenog slavlja, s obzirom da visina isplaćenog novca može da varira i do deset puta od slučaja do slučaja, nije sasvim sigurno da se ovde ne radi o „kupovini mlade“, odnosno o prikrivenoj trgovini ljudima. Ovakvi slučajevi se uglavnom ne istražuju, a čak i ako postoji sumnja na dečji brak, često reaguju istaknuti predstavnici zajednice koji „pregovaraju“ između roditelja i institucija sistema, policije najčešće, i pozivaju se na običajno pravo, usled čega nadležne institucije odustaju od daljeg procesuiranja slučaja.⁷⁶

Da je potrebno raditi sa čitavom romskom populacijom na suzbijanju ove prakse, rečito govore i podaci ankete među pripadnicima ove zajednice: jedna trećina misli da je sklapanje ranog braka dobro, odnosno da olakšava rađanje zdrave dece, dok 60% smatra da roditelji treba da imaju odlučujuću ulogu prilikom udaje njihove ćerke.⁷⁷ S druge strane, uprkos činjenici da su tokom terenskih istraživanja mnoge devojčice iz romskih sredina, a i njihovi roditelji, ukazali na štetnost rane udaje, evidentna je i njihova nespornost da se suprotstave takvom običaju.⁷⁸ Imajući u vidu ove podatke, jasno je na kakvu situaciju treba da odgovore institucije sistema. Bez obzira što je do sada bilo pokušaja da se uhvati u koštac sa ovim problemom, država još

⁷⁵ Child Marriage in Serbia, Summary, o.c.

⁷⁶ Kosovo: Sklapanje braka sa decom ili rani brak, UNFPA, 2012, str. 4.

⁷⁷ Ibid., str. 5.

⁷⁸ Korać-Mandić, Danijela, ur., o.c., str. 74.

uvek ne uspeva da razvije odgovarajuće instrumente i ponudi programe koji bi se uspešno bavili suzbijanjem prakse dečjih brakova među romskom populacijom. Ovde je, pre svega, problem što se nadležni organi u ovakvim slučajevima često pozivaju na „romsku tradiciju“, to jest na njihovo običajno pravo, prema kome devojčica zasniva zajednicu života pre svoje 16-te godine,⁷⁹ pa umesto da primenjuju zakone i sankcionišu ovu pojavu, ostavljaju romskoj zajednici „da tu unutrašnju stvar sama reši“. Iako je, dakle, po sredi teško kršenje ljudskih prava deteta koje biva udato, odnosno oženjeno, odgovor države se uglavnom svodi na nereagovanje! Takvo ponašanje je, međutim, problematično i sa još jednog stanovišta: nereagovanje na slučajeve dečjih brakova u romskoj zajednici moglo bi se oceniti kao još jedan vid diskriminacije ove ionako višestruko diskriminisane grupe. Štaviše, zabeleženi su slučajevi i nereagovanja na nasilje u porodici, koje se takođe pravdalo „romskom tradicijom.“⁸⁰

Policiji se najčešće prigovara da je previše tolerantna prema „romskim običajima“ iako se iza „običaja“ često krije zlostavljanje, prinuda, nasilje ili neko drugo teško kršenje osnovnih ljudskih prava. Recimo, zabeležen je slučaj da policija nije reagovala na „tradicionalni brak“ sa romskom devojčicom, da bi se potom ispostavilo da je on sklopljen pod prinudom, a ona ubrzo posle toga i zatrudnela, i to sa samo 14 godina.⁸¹ Kada prvi organ koji dođe u dodir s praksom dečjeg braka ne reaguje, onda najčešće ne mogu da reaguju ni druge institucije sistema, jer slučaj uglavnom prestane da postoji. Problem je i što stručnjaci u ovoj oblasti imaju poteškoća u proceni ugroženosti deteta i njegovih prava u ovakvim situacijama! Shodno tome ni centri za socijalni rad onda nisu sigurni da li i kako treba da reaguju,⁸² odnosno dilema je u tome da li bi njihova reakcija na pojavu dečjeg braka i „izvlačenje“ deteta iz istog, tom detetu donela više koristi ili štete! Dalje, čak i ako prva institucija reaguje, evidentira slučaj dečjeg braka i obavesti druge nadležne institucije, to još uvek ne znači da će ostale institucije sistema,

⁷⁹ Morača, T. i dr., o.c., str. 113.

⁸⁰ Kosovo., o.c., str. 4.

⁸¹ Morača, T. i dr., o.c., str. 121.

⁸² Ibid., str. 113.

bilo to ustanove socijalne zaštite, tužioci i sudije, reagovati i procesuirati slučaj do kraja, ili će neka od njih opravdati ovakvu praksu i automatski zatvoriti slučaj, što se takođe često dešava.

Treba, s druge strane, naglasiti da postoje i pozitivni primeri, kada institucije prepoznaju kršenje prava deteta usled ovakve prakse i reaguju bez odlaganja. Predstavnici centra za socijalni rad u Kraljevu su izvestili da svaki slučaj dečjeg braka koji evidentiraju među romskom populacijom odmah prijavljuju nadležnom tužilaštvu, upravo i pre svega vodeći se zaštitom interesa deteta. Nažalost, ne zna se šta se dalje događalo sa ovim prijavama, odnosno da li je i na koji način tužilaštvo reagovalo, pošto se centrima o tome i inače ne šalje nikakva povratna informacija.⁸³

Kako je napred rečeno, bez obzira što praksa sklapanja dečjeg braka može biti duboko u tradiciji određenih zajednica, iza svakog pojedinačnog slučaja može se zapravo naći konkretan razlog. I u slučaju romske populacije u Srbiji, najčešće se on nalazi u lošem materijalnom stanju porodice koja udaje ćerku, odnosno u njenom hroničnom siromaštvu. Prema UNICEF-ovom istraživanju⁸⁴ gotovo 70% romske dece u Srbiji je siromašno, a više od 60% romskih domaćinstava u kojima ima dece, živi ispod granice siromaštva. Dalje, svega 27,2% Roma od ukupne populacije bavi se nekom ekonomskom delatnošću, a stopa nezaposlenosti među Romima je i četiri puta veća nego što to vredi za opštu populaciju.⁸⁵ Ni socijalnu pomoć ne primaju sve siromašne romske porodice, a 16% siromašnih romskih porodica ne prima nikakvu pomoć od države.⁸⁶

Drugi veliki problem, a onda i generator prakse dečjih brakova kod Roma, a videli smo da je tako i u drugim zajednicama u svetu gde je ova stopa visoka, predstavlja nizak nivo obrazovanja. Simptomatičan je podatak da u Srbiji preko 4/5 romske dece živi u porodicama u kojima ostali članovi nemaju osnovno obrazovanje.⁸⁷ Iako je jedan od ciljeva Nacionalne strate-

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Strategija za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji, str. 3.

⁸⁵ Ibid., str. 37.

⁸⁶ Ibid., str. 38.

⁸⁷ Ibid., str. 3.

gije obrazovanja za tekuću deceniju gotovo potpuni obuhvat dece školskog uzrasta osnovnim obrazovanjem, te, s tim u vezi, i smanjenje odliva romske dece iz obrazovnog sistema, to jest njihovog ranog napuštanja i nezavršavanja osnovne škole, procene su i dalje vrlo zabrinjavajuće. Recimo, nema podataka da je predškolskim vaspitanjem obuhvaćeno ijedno dete iz romske zajednice ispod 3 godine.⁸⁸ Predškolskim obrazovanjem obuhvaćeno je manje od 4% romske dece, a pripremnim predškolskim programom njih oko 57%. Svega polovina romske dece upisane u prvi razred dođe do petog,⁸⁹ odnosno 21 do 37% romske dece upisane u osnovnu školu nju i završi, a manje od 8% upiše srednju školu.⁹⁰ Tek oko 1% Roma u Srbiji ima završeno više ili visoko obrazovanje.⁹¹ O sumornom stanju obrazovanja kod romske populacije najbolje govore podaci iz Tabele 4.

⁸⁸ Korać-Mandić, Danijela, ur. *Situaciona analiza obrazovanja i socijalne uključenosti romskih devojčica u Srbiji*. CARE Srbija i Novosadski humanitarni centar, Novi Sad, 2011, str. 13.

⁸⁹ Ibid., str. 14.

⁹⁰ Strategija za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji, str. 3.

⁹¹ Ibid., str. 4.

	romska populacija		ukupna populacija
Uključenost u predškolsko obrazovanje, uzrast 3-5 god (%)	6		50
Pristup dečjim knjigama do 5. godine (%)	12		72
Upiše I razred u odgovarajućem uzrastu (%)	66		94
Opšta prosečna ocena (III razred OŠ)	3,25		4,36
Ponavlja razred (% za prva tri razreda)	11		1
Pohađa VIII razred (%)	28		98
Pohađa srednju školu (%)	devojčice	dečaci	84
	6	14	
Prosečna dužina školovanja (god)	5,5		11

Tabela 4: Stanje u obrazovanju – romska i ukupna populacija;

Izvor: kombinovano iz Situacione analize obrazovanja i socijalne uključenosti romskih devojčica u Srbiji i Multiple Indicator Cluster Surveys 2014 (MICS 5) za Srbiju.

Pored niskog nivoa obrazovanja, veliki problem romske populacije predstavlja i njena pravna nevidljivost, koja, posledično, sužava mogućnost državi da pravovremeno i adekvatno reaguje u slučaju kršenja ljudskih prava, odnosno prakse dečjih brakova. Mnogi Romi i dalje nemaju lična dokumenta, što znači da za državu praktično i ne postoje, čime su lišeni prava na obrazovanje, socijalno staranje, zdravstvenu zaštitu i dr. Posebno ugroženu podgrupu čine Romi raseljena lica sa Kosova i Metohije kojima nije regulisan raseljenički status, čime ne ispunjavaju preduslov za uživanje svih ostalih prava. Procene govore da oko 40% Roma nema ispravne lične karte, a da oko 56% Roma raseljenih sa Kosova ne poseduje legitimacije interno-raseljenih lica.⁹²

Jedna od najozbiljnih posledica ovakve situacije jeste neadekvatna zdravstvena zaštita Roma. Buduća majka bez zdravstvene knjižice mora da plati

⁹² Ibid., str. 31.

za porođaj, ako je u bolnicu uopšte i prime. Dete čija majka nema lična dokumenta rizikuje da ono ne bude upisano u matičnu knjigu rođenih, te da odmah po rođenju postane pravno nevidljivo. Nemogućnost pristupa adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti nepovoljno utiče na zdravstveno stanje romske dece, i utiče na povećanje njihove smrtnosti. Čak 20% romske dece slabog je zdravlja, a stopa mortaliteta pet puta je veća kod Roma, nego u ukupnoj populaciji.⁹³ Sve ovo utiče na kraći životni vek Roma, kao i na ubrzano prolaženje kroz različite životne faze, usled čega dolazi i do ranog sklapanja brakova i do ranog roditeljstva. Podaci govore da svega 45% devojčica u Srbiji uzrasta 15-19 godina koje su u nekom obliku bračne zajednice koristi kontraceptivna sredstva, za razliku od starijih žena gde je taj postotak daleko veći.⁹⁴

Konačno, iako se sa svim ovim problemima suočava čitava romska populacija u Srbiji, položaj Romkinja, a pogotovo devojčica Romkinja, još je složeniji i teži. One su kao Romkinje društveno već marginalizovane, a kao žene i dodatno unutar svoje zajednice. Posebno su ranjive devojčice uzrasta 11-16 godina. Njihova autonomija unutar zajednice je u velikoj meri ograničena, a s obzirom da rano napuštaju školu, rano se udaju i rano rađaju decu, ostaju podređene zajednici i praktično ne vode sopstveni život. S obzirom da većina romskih devojčica koje su upisane u osnovnu školu istu napusti već posle petog razreda, ne čudi podatak da od ukupno nepismenih u romskoj populaciji, 70% čine žene.⁹⁵ Jasno je da ove žene teško kasnije mogu da se zaposle, i ostaju potpuno zavisne od supruga ili od drugih članova porodice. Imovina koja glasi na ime žene u romskoj porodici u proseku se kreće ispod 0,2% ukupne imovine porodice. Ženā iz romske zajednice danas u Srbiji nema ni na jednom položaju u državnom ili privatnom sektoru na kojem se donose odluke.⁹⁶ Naredna slika pokazuje „paletu rizika“ koji vrebaju romske devojčice i zbog kojih ona napušta obrazovni sistem. Iako je tek 11% napustilo školu zbog rane udaje, mnoge od njih će brak sačekati upravo kada napuste školu.

⁹³ Ibid.,str. 38.

⁹⁴ *Child Marriage in Serbia, Summary*,o.c.

⁹⁵ Strategija za unapređenje položaja Roma., o.c.,str. 52.

⁹⁶ Ibid.,str. 53.

10 %
9 %
9 %
11 %
11 %
6 %
7 %
13 %
6 %
6 %
12 %

- neromska deca ponašala su se loše prema njoj
- ne govori srpski jezik
- ne želi da ide u školu
- udala se
- čak i ako završi školu, neće dobiti posao
- škola je vrlo daleko
- kod kuće je naučila sve što joj treba
- nastavnici su se odnosili loše prema njoj
- već je naučila sve što joj treba
- mora da pomaže oko mlađe dece
- nema pristojnu odeću

Slika 1: Razlozi zbog kojih romske devojčice napuštaju školu;

Izvor: autor prema Situacionoj analizi obrazovanja i socijalne uključenosti romskih devojčica u Srbiji.

Imajući u vidu sve navedene probleme, i u nameri da smanji obim pomenutih problema, država je i donela napred pomenutu Strategiju za unapređenje položaja Roma. Principi, a moglo bi se reći i ciljevi na osnovu kojih i radi kojih je nastala ova strategija, bili su sledeći:

- *Poštovanje, zaštita i ispunjavanje zakonskih prava Roma;*
- *Puno i efikasno uključivanje Roma u sve oblasti društvenog života;*
- *Poštovanje, priznavanje i promocija različitosti;*
- *Jednake mogućnosti zasnovane na jednakim pravima;*
- *Rodna ravnopravnost;*
- *Sprečavanje i borba protiv svih oblika diskriminacije;*
- *Sprovođenje mera afirmativne akcije.*

S obzirom da Dekada Roma ističe 2015. godine, do kada važi i ova strategija, sad se može postaviti legitimno pitanje koliko su mere i aktivnosti planirane i/ili sprovedene, bile i uspešne. Pre svega, nesumnjivo je da je određenih pomaka bilo. Recimo, od 2008. godine Ministarstvo zdravlja zaposlilo je 75 Romkinja kao zdravstvene medijatorke u 59 opština u Srbiji. Sve one žive u romskim naseljima, imaju decu i završile su makar osnovnoškolsko obrazovanje. Njihova osnovna uloga je da pozitivno utiču na ostale žene iz populacije da idu na zdravstvene preglede, da pružaju informacije o potrebi davanja socijalne pomoći, da zagovaraju potrebu slanja dece u školu.⁹⁷ Uključivanje romskih medijatora bitan je i nužan korak, pre svega u stvaranju poverenja između romske i većinske zajednice, a onda i u postepenom poboljšavanju životnih uslova i prevazilaženju svih ostalih problema s kojima se suočava romska populacija. Podrška koju romske devojčice i dečaci dobiju unutar svoje zajednice, ključna je za unapređenje njihove zdravstvene, obrazovne, ekonomske i društvene perspektive. Ona je takođe i početni korak u iskorenjivanju tradicije dečjih brakova.

Postoje i drugi primeri pozitivnih promena u položaju Roma. Osnovano je više organizacija koje se bave pružanjem pomoći ovoj populaciji, a njih je u određenim aktivnostima podržala i država. Međutim, imajući u vidu da

⁹⁷ *Child Marriage in Serbia, Summary, o.c.*

se Romi i dalje u velikoj meri suočavaju sa problemima koje je značajno trebalo da ublaži naznačena strategija, ostaje gorak zaključak da država nije učinila dovoljno. Nisu uspostavljeni održivi mehanizmi koji bi adekvatno pratili i eventualno korigovali proklamovane politike, nije dovoljno urađeno na edukaciji organa koji su nadležni za rešavanje pojedinih pitanja, niti su unapređeni njihovi kapaciteti na način koji bi doprineo opadanju trenda eksploatacije romske dece, bez obzira da li se radi o dečjim brakovima ili o nekoj drugoj praksi. Zbog toga se dalji koraci države moraju pažljivo razmotriti, ali se, pre svega, moraju analizirati dosadašnji načini ispunjavanja zacrtanih ciljeva i sagledati odgovornost svih aktera koji su bili uključeni u proces implementacije Strategije.

4.6. Studija slučaja: Devojčica, žrtva dečjeg braka i trgovine ljudima

Biografija – uzroci ranjivosti

Devojčica je rođena kao nedonošče u gradu u unutrašnjosti Srbije - svi su mislili da neće dugo preživeti jer je stalno bila bolesna. O njoj se jedino brinuo otac i kasnije brat blizanac. Majka nikada nije brinula o njoj jer, navodno, nije htela da se vezuje za devojčicu misleći da će ubrzo umreti. Porodica, u kojoj je bilo devetoro dece, bila je siromašna. Uprkos lošijem zdravlju, detinjstvo joj je bilo lepo, a ubrzo je i očvrsla. Nikada nije pohađala školu, mada je uvek to želela. U porodici su vladali loši porodični odnosi, bilo je prisutno fizičko zlostavljanje, alkoholizam i zanemarivanje od strane majke i starijeg brata. Emotivna vezanost bila je prisutna prevashodno u odnosu sa ocem i bratom blizancem. Kada je imala sedam godina, otac joj umire. Tada počinju njeni problemi.

Način vrbovanja, vrsta eksploatacije i način izlaska iz situacije trgovine ljudima

Devojčicu je sa 11 godina majka, po romskim običajima, prisilno udala za deset godina starijeg mladića. Bez bilo kakvog razgovora i objašnjenja („Kad se devojka obeća, onda to stoji, nema neću“), majka je svoju maloletnu kćerku poslala od kuće sa kesom stvari i izjavom da je taj mladić njen muž (mada ta veza nije nikada ozakonjena). Devojčica zbog straha nije smela ništa da kaže, samo je plakala. U kući gde su je udali, odnosno prodali, živela je s tim čovekom i njegovom porodicom. Istog dana kada je došla bila je primorana da ima svoj prvi seksualni odnos sa "suprugom" nakon čega je dobila batine i pretnje, što se svakodnevno ponavljalo.

Nakon nekoliko dana naterao ju je da počne da radi na ulici kao prostitutka (a da ona, po sopstvenim rečima, nije imala ni predstavu šta treba da radi). Ukoliko nije bio zadovoljan njenom zaradom dobijala je teške batine, najčešće debelim kablovima za struju dok ne bi bila sva u ranama. Često su je njen „suprug“ i njegova porodica tukli bez ikakvog razloga. Zlostavljali su je i „klijenti“. Radila je sedam dana u nedelji svake noći po 10 sati. Sav novac je morala da predaje svome „suprugu“. Bila je primorana i da krade za njega.

Nakon toga je morala da obavlja teške kućne poslove. Nije imala pristup lekarima, novca da kupi kondome ili drugu zaštitu i sredstva za higijenu. Odeću je skupljala po kontejnerima. Nikada nije bila sama. Stalno su joj pretili da će, ukoliko pokuša da pobjegne ili ih prijavi policiji, otetiti njenu mlađu sestru i naterati je da radi na ulici. Njenog brata blizanca i jednog rođaka bi tukli „preventivno“ kad god bi prošli kraj kuće u kojoj je devojka živela iz predostrožnosti da ne pokušaju da joj pomognu da pobjegne. Takav život je trajao pet godina. Iako je policija više puta privodila, nije smela da podnese prijavu jer ju je „suprug“ ucenjivao i pretio da će upaliti kuću njenoj porodici.

Devojčica je više puta pokušavala da pobegne, ali bez uspeha. Jednom prilikom je uspela ipak da pobegne kod jednog dečka koji joj je ponudio pomoć i s njim je otišla kod svoje majke i sestre. Umesto obećane pomoći od strane tog mladića, po nju je u majčinu kuću došao rođak porodice njenog „supruga“ i uz batine je odveo sa sobom. Njena „svekrva“, to jest majka njenog „muža“ je zbog duga svom rođaku prodala devojčicu, tako da je sad bila njegova. Te iste noći, kao i naredne dve godine koliko je bila kod njega, bila je prisiljena da radi na ulici. Svakodnevno je dobijala batine od čoveka kod koga se nalazila i bila primoravana da ima seksualni odnos s njim, a posle toga je morala da izlazi na ulicu i da pruža seksualne usluge klijentima. Jednom je uspela da pobegne od njega i zaštitu je potražila kod svoje majke i starijeg brata, ali oni su već bili upoznati sa svim i samo su obavestili čoveka kod koga je „radila“ gde se nalazi i devojčica se ponovo našla na ulici.

Pri jednom od narednih pokušaja je uspela da pobegne. Tom prilikom je u dogovoru sa dvojicom „klijenata“ iako bez dokumentata, uspela da ode u Crnu Goru. Taman je poverovala da se spasila, ali je i tu bila zatvorena u kući jednog od svojih „spasilaca“. Kada je odbila da radi u striptiz baru, primorana je da obavlja teške fizičke poslove i bila je fizički i psihički zlostavljana. Devojčicu su tadašnji zlostavljači nanovo prodali trećem licu, a on ju je nakon par meseci „vratio“ prodavcu, koji je nastavio sa maltretiranjem. Kada je pokušala da sve prijavi policiji, zapretio joj je da će je mučiti i ubiti. Tada se ponovo odvažila da pobegne.

Devojčica je uspela da pobegne iz stana kada su je poslali da obavi neku kupovinu. Nakon dva dana bekstva, umorna, promrzla, izgladnela i žedna obratila se policiji. Njen otmičar je prijavio da se „izgubila“ i potrajalo je dok nije ubedila policiju da je ona u stvari žrtva trgovine ljudima. Nakon što je odbila da se vrati u svoj rodni grad od straha da ponovo ne bude uvučena u lanac trgovine, smeštena je u sigurnu kuću.

Direktna asistencija

Devojka je upućena u Srbiju, smeštena u Privremenu kuću NVO Atine i budući da je bila maloletna određen joj je staratelj iz NVO Atina. Pribavljena joj je lična karta, ali zbog toga što joj je mesto boravka bilo u gradu u unutrašnjosti Srbije, bilo je potrebno dosta vremena da joj se obezbede uslovi da regularno koristi zdravstveno osiguranje i ostvari svoja prava na rad.

U saradnji s policijom i centrom za socijalni rad podneta je krivična prijava protiv trafikera koja se završila kaznom od 10 godina zatvora. Tokom istražnog postupka, a kasnije i tokom suđenja, NVO Atina joj je pružala kontinuiranu pravnu podršku u pripremi za svedočenje i psihološku podršku kako bi se oslobodila straha i bila spremna da se suoči sa trafikerom. Obe koordinatorke koje su bile uključene u asistenciju bile su i svedokinje u postupku.

Obezbeđena joj je zdravstvena pomoć i imala je nekoliko operacija, zbog ginekoloških problema, koji su bili posledica višegodišnje seksualane eksploatacije. Zdravstvena pomoć joj je obezbeđena uz podršku NVO Atina i Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. I dalje ima hroničnih zdravstvenih problema za koje joj je obezbeđeno redovno lečenje. Sve vreme joj je pružana psihosocijalna podrška.

U NVO Atini je naučila da čita i piše kroz aktivnost podrške u opismenjavanju, upisana je u osnovnu školu koju je i završila. Pružana joj je pomoć u traženju posla. Nekoliko puta je nalazila i gubila poslove. Duži vremenski period je radila, odnosno pomagala u kuhinji u jednom restoranu.

Takođe je bila angažovana u *peer support* aktivnostima u NVO Atini i pružala je pomoć drugim devojka. U razgovorima nakon izlaska iz programa rekla je da se „konačno oseća kao čovek, kao ljudsko biće. Mada, znam da osećaj straha nikada neće nestati“. Trenutno je u stabilnoj bračnoj zajednici.

5.

Kako
rešiti
problem –
preporuke

Iz prethodnog primera jasno se vidi sva brutalnost i štetnost dečjeg braka, odnosno negativne posledice koje on može da proizvede i zbog kojih bi tu praksu trebalo suzbiti. Već smo na više mesta ukazali na korake koje bi trebalo preduzeti da bi započeo uspešan proces iskorenjivanja dečjih brakova. Neophodno je, pre svega, zajedničko, usaglašeno i kontinuirano delovanje institucija sistema, nevladinih organizacija, manjinskih i većinske zajednice, odnosno društva u celini. Bez obzira što se ovako duboko ukorenjeni problem ne može rešiti za godinu, dve ili za deceniju, ipak se stalno mora održavati perspektiva njegovog suzbijanja. Potrebno je problem sagledati sveobuhvatno, a aktivnosti diversifikovati i u velikoj meri lokalizovati. Problem treba rešavati tamo gde on nastaje, odnosno gde postoji mogućnost da on nastane.

U većini strategija koje srećemo u pokušaju da se iskoreni praksa dečjeg braka, naznačena su četiri pravca delovanja: osnaživanje devojčica; mobilizacija porodice i zajednice; pristup servisima; donošenje i primena zakona i politika.⁹⁸ Dakle, država, pre svega, mora jasno da označi dečji brak kao potpuno neprihvatljivu i štetnu praksu, da preventivno deluje, to jest da vodi posebno računa o grupama koje su u riziku, i konačno, kada dođe u

⁹⁸ *A Theory of Change*., o. c., str. 7.

dodir sa ovom praksom, da neodložno preduzme mere kojima bi se sprečilo dalje kršenje prava deteta. Jedna od ključnih stvari odnosi se na pomoć i podršku devojkicama u pubertetskom periodu. Programi koji se, s tim u vezi, kreiraju, morali bi da obezbede:

- *Pomoć devojkicama da se zadrže u školama u ovom kritičnom periodu;*
- *Socijalne i ekonomske alternative dečjem braku i ranom roditeljstvu;*
- *Podršku devojkicama koje su već udate;*
- *Posebnu pažnju najmlađim prvorodiljama.*⁹⁹

Takođe se mora voditi računa da se praksa dečjeg braka razdvoji od bilo kakve etničke/verske tradicije, odnosno da se ona potcrta kao anahrona društvena, a ne kao romska praksa, bez obzira što je ona danas dominantno prisutna unutar ove zajednice. Takvo tumačenje nije samo poželjno, ono je zapravo suštinsko za iskorenjivanje ove pojave. Potrebu za njim najbolje je objasnio rumunski sociolog Nikolae George, koji insistira da je dečji brak deo tradicionalnog modela razumevanja porodice, te da kao takav, ni na koji način nije specifično vezan za romsku kulturu. S tim u vezi, on kaže: „Ne možemo od dečjeg braka stvoriti romski problem, kad se on toliko dugo praktikuje i u drugim kulturama. Time rizikujemo da od ove pojave napravimo stereotip.”¹⁰⁰

⁹⁹ *Marrying Too Young*, o.c., str. 51.

¹⁰⁰ *Submission to Support..*, o.c., str. 2.

5.1. Specifične preporuke za Srbiju

Insistirati na upotrebi termina dečji brak. Upravo ova sintagma na najbolji način upućuje na ozbiljnost i težinu situacije u kojoj se neko dete našlo. S tim u vezi, i s obzirom da to sada nije slučaj, svi budući pravni i politički akti koji će se odnositi na ovu problematiku, morali bi eksplicitno da pomenu dečji brak.

Objediniti zakonske mere koje imaju za cilj suzbijanje ove pojave, **naglasiti jasnu vezu između dečijeg/prisilnog braka i ropstva** i s tim u vezi **odrediti jasnu nadležnost institucija.** Koliko strategija objedinjenog i sinhronizovanog delovanja može biti uspešna, ako se adekvatno i do kraja sprovedi, govori podatak da je broj dečjih brakova u Indiji, u kojoj je ovaj problem izrazito prisutan, sa 54% koliko je iznosio početkom 1990-ih, opao na 47% 2008. godine. Za sve ovo je potrebno da se kontinuirano zagovara politika iskorenjivanja dečjih brakova.

Državni organi moraju bez izuzetka reagovati na svaku prijavu ili nagoveštaj o postojanju dečjeg braka. Jedino ako se država neselektivno ophodi prema ovoj praksi, i ako se njeni predstavnici u prvom redu vode zaštitom ljudskih prava eksploatisane dece, a ne nekakvim tradicijama i običajnim pravima, mogu se postići održivi rezultati.

Da bi se postiglo neselektivno reagovanje nadležnih institucija, potrebno je **organizovati edukativne aktivnosti za predstavnike državnih organa u cilju podizanja njihove svesti o teškim posledicama dosadašnje prakse selektivnog reagovanja na dečji brak.**

Do kraja sprovesti važeću Strategiju obrazovanja u delu koji se odnosi na romsku populaciju. Iskustvo pokazuje da je obrazovanje jedno od najjačih oruđa u suzbijanju prakse dečjih brakova. Što se romska deca, a pre svega devojčice, budu duže zadržale u obrazovnom sistemu, to je veća mogućnost za promenu njihovih stavova, osnaživanje i zaštitu od dečjeg braka.

U vezi sa prethodnim, važno je i **naći način da se seksualno obrazovanje adekvatno uvrsti u školski program**, s obzirom da to sada nije slučaj. Kako dečji brak može biti i posledica maloletničke trudnoće, uviđanje značaja rane prevencije nesumnjivo može da utiče na smanjenje stope dečjih brakova.

Obezbediti uslove da svako romsko dete, a prevashodno romske devojčice, završi celokupno osnovnoškolsko obrazovanje, a po mogućstvu i srednjoškolsko. Ovi uslovi bi trebalo da uključuju **obezbeđivanje besplatnih udžbenika, prevoza tamo gde je to potrebno i slično.**

Razviti programe prekvalifikacije za romsku populaciju, posebno za žene iz ove populacije, kao i programe celoživotnog učenja.

Ostvariti veću uključenost romske populacije u programe socijalne zaštite. Ovo bi trebalo postići stvaranjem posebnih tela koja bi bila zadužena za njihovo sprovođenje, kako na lokalnom tako i na nacionalnom nivou. Romi bi neizostavno morali biti uključeni u njihov rad.

Videli smo da se na praksu dečjeg braka nailazi u raznim delovima sveta, te da ona nije isključivo vezana za romsku zajednicu. S tim u vezi, treba **insistirati na odvajanju prakse dečjeg braka od ukupne romske tradicije, odnosno od njihovog identiteta.** Samo kada se shvati, i u većinskoj i u romskoj zajednici, da ova praksa predstavlja kršenje elementarnih prava, te da nema nikakve veze sa identitetom bilo koje zajednice, pa ni romske, možemo se nadati određenom uspehu.

Da bi se postiglo ispunjenje prethodne preporuke, neophodno je **kontinuirano raditi sa romskom zajednicom, sa njenim istaknutim članovima, ali ništa manje, sa devojčicama koje su u rizičnoj grupi od 11 do 16 godina.** Posebno je, dakle, važno, raditi sa poslednjom grupom; osnaživanje ovih devojčica, pozitivno utiče na podizanje njihove svesti o ovoj problematičnoj praksi, što može dovesti i do povećanog broja prijava ove prakse upravo od strane samih devojčica, na koje bi državni organi morali da reaguju.

Napraviti protokole saradnje nadležnih institucija, pre svih centara za socijalni rad, policije i škola, te razviti mehanizme praćenja svakog deteta iz rizične grupe.

Konačno, potrebno je **osmisliti i sprovesti kontinuirane programe o rodnoj ravnopravnosti, namenjene svim ženama u romskoj zajednici**, u cilju njihovog održivog osnaživanja i otvaranja širih društvenih perspektiva. Potrebno je, pre svega, **kroz centre za socijalni rad pružiti podstrek maloletnim udatim devojčicama, mladim majkama i, uopšte, mladim romskim porodicama.**

Organizovati edukacije iz oblasti brige o reproduktivnom zdravlju, rizicima i sl.

Nastaviti sa prikupljanjem kvalitativnih podataka o ovoj temi i pratiti situaciju na terenu. Iako bi ovo, pre svega, trebalo da bude zadatak centara za socijalni rad, i druge relevantne institucije, kao što su policija i škole bi mogle da naprave *sopstvene evidencije*.

Izvori

Dokumenti

1. Dodatna konvencija o zabrani ropstva, trgovini robljem, i institucijama i praksama sličnim ropstvu;
2. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda;
3. Konvencija o pravima deteta;
4. Konvencija o saglasnosti za stupanje u brak, starosnoj granici za stupanje u brak i registraciji braka;
5. Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena;
6. Krivični zakonik Republike Srbije;
7. Pekinška deklaracija i platforma za akciju;
8. Porodični zakon Republike Srbije;
9. Rezolucija Generalne skupštine UN 843 (IX);
10. Strategija za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji;
11. Strategija za poboljšanje položaja žena;
12. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima;
13. Ustav Republike Srbije;
14. Zakon o zabrani diskriminacije Republike Srbije;
15. Ženevska deklaracija o pravima deteta.

Ostali izvori:

1. Girls Not Brides. (2014). *A Theory of Change on Child Marriages*.
2. OCHCR. (2013). *Child, Early and Forced Marriage: A Multi-Country Study*.
3. *Child/Forced Marriage Factsheet*, Honor Diaries, 2013, dostupno na:
http://www.honordiaries.com/wp-content/uploads/2013/06/HD-FactSheet-Child_Forced-Marriage.pdf
4. UNFPA. (2014). *Child Marriage in Serbia (Summary)*.
5. UNICEF. (2001). *Early Marriage Child Spouses. Innocenti Digest*, No. 7, Firenca, mart 2001.
6. Korać-Mandić, D. ur. (2011). *Situaciona analiza obrazovanja i socijalne uključenosti romskih devojčica u Srbiji*. Novi Sad : CARE Srbija i Novosadski humanitarni centar.
7. UNFPA. (2012). *Kosovo: Sklapanje braka sa decom ili rani brak*.
8. European Roma and Travellers Forum&Romani Women Informal Platform „Phenjalipe“ (2013). *Making Early Marriages in Roma Communities a Global Concern*.
9. UNFPA. (2012). *Marring Too Young – End Child Marriage*.
10. Morača, T. i dr. (2013). *Lokalne zajednice u borbi protiv trgovine ljudima*. Beograd: Atina NVO.

11. Amalipe Center for Interethnic Dialogue and Tolerance. (2011). *Preventing Early Marriages*. Plovdiv: Astarta
12. UNICEF. (2014). *Multiple Indicator Cluster Surveys 2014 (MICS 5)*. Dostupno na: http://www.unicef.org/ceecis/media_26328.html
13. Romska ženska mreža Srbije. (2013). *Romkinje progovaraju*. Izveštaj iz senke upućen Komitetu za ukidanje diskriminacije žena (CEDAW Komitet) za razmatranje na 55. sednici
14. Stanković, G. (1982). Postupak za davanje dozvole za stupanje u brak u slučaju maloletnosti. U: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*. Niš: Pravni fakultet, 22, str. 197-214. Dostupno na: <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z22/11z22.pdf>
15. Stojmenović, D. (2004). Brakovi maloletnika: Socijalno-zdravstveni problem u selima borske opštine. *Timočki medicinski glasnik*, 29(1), str. 49-55.
16. CRISS. (2011). *Submission to Support the Development of a General Comment/Recommendation of Harmful Practices*.
17. Strohlic, N. (2014). *The Sad Hidden Plight of Child Grooms*. Dostupno na: <http://www.thedailybeast.com/articles/2014/09/18/the-sad-hidden-plaint-of-child-grooms.html>
18. Thomas, C. (2009). *Forced and Early Marriage: A Focus on Central and Eastern Europe and Former Soviet Union Countries with Selected Laws from Other Countries*, Expert Paper, UN.
19. The Save the Children Fund. (2014). *Too Young to Wed*. London: The Save the Children Fund.

Portali:

1. www.novosti.rs
2. www.ombudsman.rs
3. www.youthpolicy.org

Canada

